

ARTIKKELIT

RIIKKA ROSSI

Nälkävuosien tunnehallinto, Z. Topeliuksen ”Septemberratten” (1867) ja K.A. Tavaststjernan *Hårda tider* (1891)

Suuret nälkävuodet 1866–1868 olivat viimeinen laajamittainen rauhanajan nälänhätä Länsi-Euroopassa, jonka seurauksena lähes 8 % Suomen väestöstä kuoli nälkään ja tauteihin. Kirjallisuudessa katovuosien ja nälän kuvauksia esiintyi runsaasti 1860-luvulta lähtien.¹ Kaunokirjallisuudella oli keskeinen rooli nälkävuosien väestökatastrofin syiden, seurausten ja kokemusten sanallistamisessa, ja kirjallisuus vaikutti vahvasti myös suomalaisen historiankirjoituksen tulkintoihin nälkävuosista.² Kansallisen tulkinnan kannalta merkittävä teos oli esimerkiksi katovuoden 1867 joulukuussa julkaistu *Axet. Diktsamling med bidrag af Runeberg, Cygnæus, Stenbäck, Topelius m.fl. Utgifven till förmån för nödlidande i Finland.* (Tähtä. Runokokoelma Runebergin, Cygnæuksen, Stenbäckin, Topeliuksen ym. kirjoituksin. Julkaistu Suomessa hätäkärsivien hyväksi, =A). Antologiassa Z. Topelius, J. L. Runeberg, Fredrik Cygnæus, Lars Stenbäck sekä joukko ylioppilaita riensivät J. V. Snellmanin politiikan tueksi nostattamaan kansallishenkeä kriisin keskellä.³ Samalla kun *Axet* ilmaisi surua nälänhädän johdosta ja valoi uskoa tulevaisuuteen, kokoelma peilasi ja rakensi esimodernia, kristillistä selitystä katovuosista Suomen kansaa kohdanneena Jumalan koettelemuksena ja rangaistuksena synnistä.

Vanhatestamentillinen tulkinta nälkävuosista haastettiin 1880- ja 1890-lukujen naturalismissa. Nuoret kirjailijat, kuten Santeri Alkio, Teuvo Pakkala ja K. A. Tavaststjerna tarttuivat kriittisesti omaa lapsuut-

¹ Nälkävuosia käsittelevää kaunokirjallisuutta ovat aiemmin tarkastelleet kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta mm. Saarenheimo (1924), Palmgren (1956) ja Alhoniemi (1972) sekä historiantutkimuksen näkökulmasta Häkkinen (1991) ja Jussila (2018). Alhoniemen (1972: 31) mukaan 1860- ja 1870-luvun nälkävuosirunous oli valtaosin nöyrän kiitollista, poikkeuksena kuitenkin esimerkiksi Aleksanteri Rahkosen vuonna 1868 *Kirjallisessa kuukausilehdessä* ilmestynyt kriittinen runo ”Nykyinen Suomi”, jossa kritisoitiin hyväosaisten toimintaa nälkäkriisissä.

² Esim. Jussilan (2018: 240) mukaan kaunokirjallisuus vaikutti keskeisesti nälänhäädästä puhumisen tapoihin ja käsitteistöön, jotka muotoutuivat 1800-luvun lopussa.

³ Antologia sisältää mm. tilapäärunoutta ja muutamia proosatekstejä. Kaikki tekstit eivät liity nälänhätään; *Axet* päättyy analyysiin Molièren *Tartuffesta*, joka oli esitetty *Nya Teaternissa* Helsingissä 1867.

taan leimanneeseen nälänhätään. Huomiota herätti erityisesti K. A. Tavaststjernan romaani *Hårda tider. Berättelse från Finlands sista nödår* (1891, suom. *Kovina aikoina* 1892, = HT), joka kritisoi valtaapitäviä poliittisen tahdon puutteesta nälkäkriisin ratkaisussa. Axet-kokoelma oli julkinen surun ilmaus, jossa sivistyneistö vannoi myötätuntoa ja rakkautta kärsivää kansaa kohtaan. *Hårda tider* -romaanissa Tavaststjerna suomi hyväosaisia tekopyhästä kyönelehtimisestä ja myötätunnon puutteesta kaikkein köyhimpiä kohtaan. Dramaattisen murhajuonen ympärille kutoutuvassa teoksessa kyseenalaistetaan yksityisen hyväntekeväisyyden motiiveja sekä yläluokan kykyä asettua köyhälistön asemaan. Romaanissa kritisoidaan erityisesti senaatin epäonnistunutta yritystä ratkaista nälkäkriisi: Riihimäki-Pietari -junaradan rakentamista hätäaputoin. Sosiaalista oikeudenmukaisuutta peräänkuuluttava romaani joutui kritiikin hampaisiin.⁴ Konservatiivien näkökulmasta *Hårda tider* oli epämukava tulkinta Suomen historiasta. Asettihan romaani valtion varoista nälänhädän aikaan vastanneen senaattori J. V. Snellmanin hahmon kyseenalaiseksi ja riitautti kansallista yhtenäisyyttä ilmestymisajankohtanaan, sortovuosien kynnyksellä.

Nälkävuosien kirjallisuus herätti voimakkaita tunnereaktioita. Artikkelissani tarkastelen Axet-kokoelmaan sisältyvän Topeliuksen runon ”Septemberratten” (=S)⁵ ja Tavaststjernan romaanin tunnevaikutuksia sekä tutkin näiden tunnevaikutusten poliittista ulottuvuutta. Viimeaikaisessa tunteiden tutkimuksessa on korostettu tunteiden merkitystä yhteisöjen toiminnassa ja yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa. Tunteiden sosiaalisuutta painottavissa teorioissa tunteet eivät paikannu ja palaudu yksiselitteisesti kokevaan subjettiin, tunteen objektiin tai yhteiskuntaan vaan emotiot muokkaavat näitä rajapintoja.⁶ Tunteet rakentavat kansalaisyhteiskuntaa ja ovat myös poliittisesti merkittäviä. Antropologi ja historioitsija William Reddyn (2001: 129) mukaan kaikilla poliittisilla hallinnoilla on affektiivinen ulottuvuutensa: Reddy kutsuu yhteistöjen tapaa normittaa tunteita tunnehallinnoksi (*emotional regime*). Hän viittaa käsitteellä erityisesti poliittisiin hallintoihin liittyviin normatiivisiin tunteisiin sekä virallisiin rituaaleihin, käytäntöihin ja puheakteihin, jotka pyrkivät ohjaamaan, säätämään tai jopa manipuloimaan ja sanktioimaan yhteisön jäsenten tunteita ja tunneilmaisua. Yhteisöjen tunnenormit voivat olla julkilausuttuja tai epäsuorasti ilmaistuja käsitteiksi sosiaalisesti hyväksytyistä tunteista ja tunteiden ilmaisun tavoista. Myös kaunokirjallisuus voi eri tavoin olla osa poliittista tunnehallintoa. Kirjallisuus voi kuvata, rakentaa, kannatella, haastaa tai uudistaa poliittis-

⁴ Tavaststjernan teoksen vastaanotosta, ks. esim. Söderhjelm 1900: 193–200 ja Ekelund 1950: 156–157.

⁵ Topeliuksen runo on julkaistu Axet-kokoelmassa otsikolla ”Septemberratten.” ja *Nya blad* -kokoelmassa (1870) otsikolla ”Septemberratten 1867.”

⁶ Tämä näkemys korostuu esimerkiksi Sara Ahmedin fenomenologisessa, kehollisuutta ja sosiaalisuutta korostavassa luennassa, jossa tunteiden rajoja kyseenalaistava, subjektien ja objektien välillä liikkuva ”tahmaisuus” on olennaista: tunteet merkitsevät objekteja, jotka herättävät tunteita ja liimaavat niitä yhteen (ks. Ahmed 2018: 21–22).

ten hallintojen affektiivista ulottuvuutta ja vallitsevia tunnerakenteita⁷ ja tunneyhteisöjä.⁸

Kansallistunteita on usein lähestytty isänmaanrakkauden tai kansallisympyyden näkökulmasta (esim. Anderson 1983). Artikkelissani olen rakkauden ohella kiinnostunut kielteisten tunteiden, kuten surun, pelon, syyllisyyden ja inhon dynamiikasta nälkäkriisin tunnerakenteissa ja niiden merkityksestä kansallisen tunnehallinnon välineenä. Topeliuksen ”Septemberratten”-runoa voi lukea ajan kristillis-isänmaallista tunnehallintoa kuvaavana ja rakentavana tekstinä. Runo pyrkii herättämään toivoa kriisin keskellä, mutta keskiössä on kollektiivinen syyllisyys: luonnonkatastrofi kuvataan varoituksena ja rangaistuksena kansakunnan maallistumisesta ja isänmaallisten arvojen unohtamisesta. Isänmaanrakkaus on kuvattu vastavuoroisuutta edellyttävänä lahjana ja pelon tunne oikeuttaa olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä. Runon tunnevaikutuksiin lukeutuvat lisäksi romantiikan poetiikkaan palautuvat liikuttuneisuuden ja subliimin tunteet. Puhujan myötätunto ja liikuttuneisuus tuottavat vaikutelman hyvyyden ja korkeiden elämänarvojen läsnäolosta. Runo luotaa ulos surusta kohti tulevaisuuden toivoa ja uutta kuolemanjälkeistä elämää.

Tavaststjernan *Hårda tider* -romaani haastaa traditionalistista tulkintaa nälänhädästä. Luennassani Tavaststjernan teoksesta käsittelem erityisesti naturalistisen romaanin poetiikalle ominaisten kielteisten tunteiden merkitystä nationalismin tunnehallintoa purkavina ja muuntavina tunteita. Pohdin, kuinka Tavaststjernan teoksen tunnevaikutukset ovat sidoksissa naturalistisen kerronnan keinoihin ja tyylipiirteisiin. Henkilökuvauksessa korostuvat moraalisesti ja kulttuurisesti alhaiset, rumat tunteet ja ristiriitaiset henkilöahmot, jotka helpon empatian sijaan haastavat lukijaa pohtimaan rakkauden ja myötätunnon ehtoja. Esitän, että *Hårda tider* -romaanin keskeinen trooppi, ironia, toimii romaanissa moraalista halveksuntaa epäsuorasti ilmaisevana retorisenä keinona. Ironian merkitys on romaanissa sekä nationalismin tunnehallintoa purkava että uutta tunneyhteisöä rakentava. Ironisen kerronnan kautta teos kutsuu lukijaa liittolaisekseen, uuden kriittisen tunneyhteisön jäseneksi. Negatiiviset tunteet ovat keskeinen osa yhteiskuntakriittisen naturalismin poetiikkaa. Tyytymättömyyttä tarvitaan, jotta voidaan suunnata kohti parempaa tulevaisuutta. Teoksen viimeisessä luvussa on myös sovittavia elementtejä. Oletetulle lukijalle tarjotaan mahdollisuutta myöntää tehdyt virheet ja katsoa eteenpäin.

⁷ Tunnerakenteen käsitteellä viitataan Raymond Williamsin (1977: 132) sosiaalisen tunnerakenteen käsitteeseen: sosiaalisen kokemuksen rakenteisiin ja affektiivisiin elementteihin, jotka ovat usein sisäänrakennettuja instituutioihin ja tulevat näkyviin vakiintuessaan.

⁸ Historioitsija Barbara Rosenwein (2006: 24–25; 2016: 3) kuvaa tunneyhteisöksi ryhmää, jonka jäseniä yhdistävät tietynlaiset tuntemisen ja tunteiden ilmaisun tavat. Suppeammin määriteltynä tunneyhteisöksi voidaan nimittää sosiaalista ryhmittymää, jota tietty tunne tai tuntemisen tyyli luonnehtii. Ryhmällä on yhteinen affektiivinen panos; yhteisiä kiinnostuksen kohteita, tavoitteita tai arvoja, jotka määrittelevät tuntemisen tapaa. Väljemmin ymmärrettynä tunneyhteisön käsitettä voidaan soveltaa esim. tietyn yhteiskuntaluokan emotionaalisen tyylin kuvaamiseen. Tämän kokoelman johdannossa olemme kuvanneet kansakuntaa tunneyhteisöksi käsitteen väljässä merkityksessä.

Rakkauden nimissä

Topeliuksen isänmaallista lyriikkaa leimaa tulevaisuuden toivo ja varmuus kaitsemuksesta, joka johtaa Suomea valoisaan tulevaisuuteen kohti (Castrén 1918: 257; Noro 1968: 92). Esimerkiksi Topeliuksen *Boken om Vårt Land* (1875, suom. *Maamme kirja*, =BL) sisältyvässä runossa ”Ditt land” (suom. ”Maasi”)⁹ runon puhuja osoittaa sanansa ”Suomen lapselle”, joka on saanut isänmaan lahjaksi rakastavalta Jumalalta ja perinnöksi isiltään. Suomenmaan kauneutta ja luonnon ääretöntä vapautta ylistävä runo kuvaa ja herättää yhteisöä rakentavia kiintymystunteita, kuten liikuttumisen tunnetta. Puhuja kehottaa Suomen lasta uhraamaan henkensä maan puolesta: syvä rakkaus isänmaata kohtaan ylittää kuoleman pelon ja inhon. Epäitsekäs uhrautuminen on tyyppillinen liikuttumisen tunteen ärsyke (ks. esim. Deonna 2018: 61). Kansallistunteisiin taas liittyy tavalisesti liikuttumisen tunteelle ominaisia itsen menettämisen kokemuksia, jotka ovat yhteydessä kokemukseen toimimisesta jonkin itseä suuremman hyväksi (Hogan 2009: 75).

Rakkaus, lohdutus ja tulevaisuuden toivo ovat myös nälkää kärsivien hyväksi toimitetun Axet-kokoelman keskiössä. Topeliuksen allekirjoittamassa teoksen esipuheessa ”Axet till Skördaren.” (Tähkä kylväjälle) kertoja kohtaa empaattisesti murheen murtaman maamiehen ja kysyy surun syytä. Talonpoika kertoo kamppailustaan hallaa vastaan, sadon ja toivon menettämisestä yhdessä yössä. Tekijä lohduttaa ja kuvaa samalla, kuinka Axet syntyi: teos on osoitus rakkaudesta nälkää kärsiviä kohtaan ja uskosta siihen, ”mitä rakkaus voi saada aikaan”:

Några ynglingar bland Finlands studenter sade till hvarandra: hvad skola vi gifva våra hungrande bröder? Silfver och guld ha vi icke att gifva dem; vårt arbete vilja vi gerna gifva, men dess frukt står i framtiden. Så vilja vi se hvad vår kärlek förmår; – och de samlade detta ax. (A: iv.)

Topelius kuvaa kokoelmaa opiskelijoiden aloitteesta syntyneenä projektina. Teos tosin nimettiin vaikutusvaltaisten Runebergin, Cygnaeuksen, Topeliuksen ja Stenbäckin mukaan. Kultaa ja hopeaa kirjan tekijöillä ei ole ollut nälkäisille veljilleen antaa, mutta kirjoittajat antavat kärsiville lahjaksi rakkautensa ja tarjoavat vertauskuvallista hengen ravintoa, sillä ihminen ei elä ainoastaan leivästä, Topelius (A: iv) muistuttaa nälänhädän keskellä *Raamattuun* vedoten. Axet-kokoelman maamiehelle tarjottava vilja on vähäistä, mutta se on kasvanut rakkaudessa: ”Ringa är det korn jag har att bjuda ditt armod, men det har vuxit i kärlek, det kan icke förhåna.” (A: iii.) Lähimmäisenrakkaus on epäitsekäs, moraalinen tunne, joka peilaa samalla kokijansa minäkuvaa ja arvoja. Asettuminen kärsivän asemaan ja eettinen huoli nälän uhreista ikään kuin todistaa tunteen kokijan kykyä välittää toisista ja kokea korkeita, hyveinä pidettyjä tunteita.¹⁰ Samalla Topelius kääntää katseen surusta tulevaisuuteen ja kehottaa

⁹ Viitaan runon laajempaan versioon *Maamme kirjan* vuoden 1886 painoksessa; vuoden 1875 runo on huomattavasti lyhyempi.

¹⁰ Vaikka empatialla toisen tunteiden tunnistamisena ja jakamisena on biologinen perusta, tunteiden yhteisöllisyyden näkökulmasta kyse on toisaalta sosiaalisesta normista. Empatiaa eettisenä huolena toisen kohtalosta ohjaa myös kysymys siitä, mitä tunne kertoo meistä itsestämme ja miten yhteisö odottaa meidän reagoivan (ks. esim. Leake 2014: 177)

olemaan luja rakkaudessa, uskossa ja toivossa ja odottamaan päivää, jolloin erämaa taas puhkeaa kukkaan Jumalan kasvojen edessä: ”Vex stark i kärleken, stark i tron, stark i hoppet, stark i pröfningen, och den dag skall randas, när ödemarken klädes i skördar och blommor inför den Allsmäktiges anlete!” (A: v.) Nationalistisessa ajattelussa kansakuntaa kohtaan tunnettu rakkaus onkin usein kuvattu odotuksena, paremman tulevaisuuden toivona. Isänmaanrakkauteen sisältyy lupaus kansallisen ihanteen toteutumisesta, ja tuon lupauksen lunastamisen odotus sitouttaa tekemään työtä kansakunnan eteen ja kestävämmän vaikeitakin aikoja (ks. Ahmed 2018: 172). Uhrautuminen puolestaan voidaan palkita toisten kiintymyksellä, eräänlaisella rakkauden lahjalla. Rakkaus liimaa kansakunnan yhteen, mutta tunteena rakkaus ei välttämättä ole pyyteetöntä. Rakkauden lahjan antaminen voi sisältää lahjan antajan toiveen vastavuoroisen lahjan saamisesta ja lahjan saaneen, kiitollisen asema taas on kiitollisuudenvelka. Sivistyneistön toiveikkuuden, myötätunnon ja rakkauden lahjan saaneelta odotetaan kiitollisuutta, että hänet on otettu osaksi sivistynyttä yhteiskuntaa. (Ahmed 2018: 164.)¹¹

Tulevaisuuteen sijoittuva retoriikka ja lohtu korostuvat myös esipuheen jälkeisissä *Axet*-kokoelman runoissa, jotka ilmaisevat surua ja myöntävät siten koetut menetykset, mutta luotaavat samalla ulos kriisistä korostamalla luottamusta Jumalan rakkauteen ja varjelukseen. Myös Topeliuksen ”Septemberratten” rakentaa häädystä selviytymisen tarinaa. ”Septemberratten” on kolmiosainen kertova runo, joka kuvaa katovuosien 1867–68 kannalta kohtalokasta hallayötä syyskuussa 1867: iltaa, yötä ja hallan tuhot valaisevaa aamua.¹² Runossa on useita mimeettisiä puhujia ja vaihtuvia puhuja-asemia.¹³ Ensimmäisessä osassa ”Qvällen” puhujana on hallan tuhot kohtaava maamies, toisessa osassa ”Natten” äänen saa Jumalakin ja kolmannessa osassa puhuja puhuu kollektiivisesti Suomen kansan nimissä. ”Septemberratten” eläytyy aluksi kärsivän kansan kohtaloon ja asettuu empaattisesti maamiehen asemaan. Retorisen minän empaattinen tarkkuus, toisen tunteiden havaitseminen ja tunnistaminen, viittaa myötälämisen kykyyn ja ilmaisee epäsuorasti moraalisia tunteita, kärsimyksen uhreista välittämistä ja rakkautta. Talonpoika tarkastelee poikansa kanssa huolestuneena saapuvan hallayön merkkejä. Idyllin ylle laskeutuu uhka. Tuuliviiri viittaa pohjoiseen ja tuhkanharmaa usvamuuri peittää maan. Maamies, työn sankari, käskää poikaansa jatkaamaan työtä hallan vaaran uhatessa, uskoen Herran palkitsevan rohkean.

I.
Qvällen.

Hvad visar flaggan? – Nord. – Hvad bådär skyn?
En askgrå mur af töcken stiger mulen

¹¹ Rakkautta on itsessään kuvattu ristiriitaiseksi ja jännitteiseksi tunteeksi, jossa kiintymys ja riippuvaisuus kietoutuvat yhteen. Vaikka rakkaus on tunteena tärkeä yksilön onnellisuutta lisäävä tekijä, rakkauden intiimi tunne on altis tekemään subjektista haavoittuvan ja riippuvaisen toisesta. (Ks. Ahmed 2018: 164.)

¹² Kronikoissaan Topelius (2004: 180) viittasi erityisesti syysöihin 3., 4., ja 5.9.1867, jotka olivat katovuoden kannalta kohtalokkaita.

¹³ Mimeettisten puhujan käsitteellä viitataan kokeviin subjekteihin, jotka ovat osa runon maailmaa ja retorisella minällä runosta epäsuorasti ilmenevään subjektiin, joka edustaa puhuja-asemien organisoitumista ja runon arvonormistoa. (Ks. Haapala 2005: 79.)

Från hafvet och betäcker himlens bryn.
 Det blåser friskt, och vinden kännes kulen.
 Min son, gå till ditt arbet! Rödja skogen,
 Och gärda tegen vid den nya logen;
 Vår framtids skörd han i sitt sköte bär.
 Kanske att Herren nästa år beskär
 Den kärna, som i år ej mer blir mogen.
 (S, säkeet 1–9.)

Kylmä, nälkä ja halla on kuvattu isiltä pojille jatkuvan ylisukupolvisen kamppailun perintönä, jaettuna kärsimyksenä, mikä antaa nälän uhreille merkittävän roolin osana kansallista kertomusta. Runo rakentaa sillan menneisyydestä tulevaisuuteen ja luo kuvaa kansakunnan pitkästä historiasta. Kärsimyksen sublimointi kuvastaa kansallisromanttisen tarinan heroista mentaliteettia. Tätä korostetaan myös runon kolmannessa osassa, jossa muistutetaan, että esi-isiemme onni ja luottamus Jumalaan on kasvanut köyhyydessä. Taistelu köyhyyttä vastaan on osa isänmaan edestä uhrautumista ja viitoittaa tietä vaikeuksien kautta voittoon:

Välän, vi äro fattiga,
 Vi äro ringa, svaga, ja,
 När skickelserna hvälfva.
 I armod våra fäder bott,
 I armod deras lycka grott,
 I armod ha på Gud de trott
 Och dernäst på sig sjelfva.
 (S, säkeet 200–206.)

Jambimitan ja toistorakenteiden rytminen poljento nostattavat taiselutahtoa. Me-pronominin rakentaa kuvaa kansakunnasta yhteisönä ja nälästä jaettuna koettelemuksena, jonka kansakunta yhteisenä rintamana kohtaa. Runo toistaa Runebergin runoudesta tutun ajatuksen köyhyyden ja onnen liitosta.¹⁴ Saarijärven Paavo tyytyy nurkumatta kohtaloonsa: vaikka halla vie sadon, Paavo kiittää Jumalaa ja jatkaa työtä.¹⁵ Kansallisromanttisessa ajattelussa onnellisen ja osaansa tyytyvän köyhän hahmo toteuttaa kansalaisyhteiskunnan hyveitä. Kuten isänmaanrakkaus, onnellisuus tunteena on tulevaisuusorientoitunutta. Onnen täyttymystä odotetaan; se on tavoite, jota kohti on pyrittävä. Ajatukseen sivilisaation kehityksestä on usein liittynyt käsitys onnellisuuden kasvusta ja onnellisuudesta kunnon kansalaisen, hyvän elämän, hyvän yhteiskunnan ja menestyvän ihmisen mittana, sillä onnellisuutta on pidetty sivistyksen ja hyveen muotona (Ahmed 2010: 209). Onnellisuuden imperatiivi tai normi on ollut kirjoitettu sisään nationalismeihin, joissa kansakunnan taloudellinen ja kulttuurinen menestys vaatii tuekseen aktiivisuutta, kansalaisten yritteliäisyyttä ja vastuullisuutta. Samalla onnellisen köyhän hahmoon on sisäänrakennettu ajatus nykyhetken eriarvoisuudesta ja varallisuuden epätasaisesta jakautumisesta ikään kuin ohimenevänä tilana. Köyhälistön, talonpoikaiston ja vauraan yläluokan eriarvoisuus on vain vaihe matkalla kohti onnellista tulevaisuuden yhteiskuntaa.

¹⁴ Onnellisen köyhän hahmo on sukua romantiikan kuvastosta, kuten Victor Hugon ja Eugène Suen romaaneista tutulle ns. jalon köyhän hahmolle, joka on paitsi sielultaan myös syntyperältään jalo, alun perin ylhäistä syntyperää (ks. myös Lyytikäinen 2004: 134–135).

¹⁵ ”Bonden Pavo” -runossa Paavon vaimo tosin ahdistuu köyhyydestä, mutta saa lohtua luottavaiselta mieheltään.

Toisin kuin urhoollinen Saarijärven Paavo, Topeliuksen ”Septemberrnatten”-runon maamies kuitenkin ahdistuu hallasta. Auringon laskiessa ja yön pakastuessa maamies alkaa vaipua epätoivoon ja melankoliaan. Onko Jumalan rakkauden aitta tyhjä, onko Kaikkivaltias hylännyt köyhän ja routaisen Pohjolan? Nälkäkriisi näyttyy viljelijän jumalasuhteen koettelemuksena ja hän rukoilee Jumalaa palauttamaan entisen maailmanjärjestyksen. ”Septemberrnatten”-runossa on kaikuja Topeliuksen psalmirunoudesta ja *Raamatun* Jobista, mutta toisin kuin Jobin tarinassa, Suomen kansan vastoinkäymisessä kyse ei kuitenkaan ole viattoman kärsimyksestä. Runon toisessa osassa ”Natten” tarjotaan selitys nälän vitsaukselle: Suomen kansa on vieraantunut kristillisistä arvoista, isien perinnöstä ja vihoittanut rakastavan Jumalan. Herra lähettää kylmyyden opetuksena: ”De skola veta, att jag är Herren. / Gå till dem alla! *Begynn* med norden! (S, säkeet 114–115.)” Jumala valtuuttaa enkelin herättämään ikuisen Pohjoisen jätin, joka saapuu jäätämään kansallisen idyllin. Herran koston toteutus edustajiston välityksellä kuvastaa Jumalan valtaa universumissa ja rakentaa käsitystä vahvasta Jumalasta taivaallisine sotajoukkoineen, etäällä pienestä ihmisestä.

Kielteisistä tunteista ”Septemberrnatten” nojaa muun muassa pelon tunteeseen, jota kuvataan ja herätetään monin tavoin. Uhkaava tunnelmaa¹⁶ viritetään idyllin särkymistä enteilevistä runon ensi säkeistä lähtien. Paikoin synkkä uskonnollinen sävy muistuttaa runon interteksteistä, kuten ruotsalaisen virsirunoilijan ja papin J. O. Wallinin runoelmasta *Dödens ängel* (1839, suom. ”Kuolon enkeli”), joka oli kirjoitettu koleraepidemian aikaan 1834.¹⁷ Lisäksi ”Septemberrnatten” on saanut vaikutteita kauhuromantiikan kuvastosta. Halla on personifioitu oudoksi, saatanalliseksi jäähirviöksi, kuolleen aineen ruumiillistumaksi, jonka enkeli päästää irti ikuisista kahleistaan:

Han hatar lifvet. Han är den döda
Materiens förstfödda vedermoda,
Förrän Guds lefvande ande rörde
Vid tingens urkraft och lät den föda.
(S, säkeet 132–135.)

Pelottavan samastaminen ylikuonnolliseen on tyypillistä pelon tunteen verbalisoinnille (esim. Kövecses 2000: 23). Tunteita ilmaistaan usein epäsuorasti, ja metaforat ovat tehokkaita herättämään tunteita, sillä ne aktivoivat lukijan mielikuvitusta ja antavat tunteille tilaa kehittyä.¹⁸ Pakkasen kuvaaminen groteskiksi hirviöksi ja alkukantaiseksi moraaliseksi pahaksi on omiaan tehostamaan runossa virittyvää vaaran ja uhan tunnelmaa. Kauhua herättävät objektit ovat usein luonteeltaan epäselviä ja pake-nevat tunnettuja luokitteluja, mikä herättää lukijassa epistemologista

¹⁶ Tunnelman (*tone*) käsitteellä viitataan Sianne Ngain (2005: 28) ajatukseen tekstin kokonaistunnelmasta, emotionaalisesta sävystä, joka ei palaudu tekstissä representoituihin tunteisiin tai lukijan kokemukseen.

¹⁷ Wallinin runosta intertekstinä, ks. kommentaari ”Septemberrnatten”-runoon, Topelius 2019.

¹⁸ Metaforien ja tunteiden suhteesta, ks. Kövecses 2000. Suora tunneilmaisu on ylipäänsä aina jollakin tavoin riittämätöntä tavoittamaan yksilön sisäisiä tunnetiloja; tunneilmaisuksa yksilö ikään kuin navigoi kielenkäytön konventioiden, sosiaalisten tunnenormien ja omien tuntemustensa välillä (ks. Reddy 2001: 108).

epävarmuutta todellisuuden luonteesta.¹⁹ Kauhusubliimin keinoin luotu tunne ihmisen käsityskyvyn ylittävän, ulkopuolisen toimijan läsnäolosta vahvistaa lisäksi tulkintaa nälästä luonnon vääjämättömyytenä, johon ihminen ei voi toiminnallaan vaikuttaa.²⁰

Saatanallinen halla on näin ollen pelottava muistutus sankti-oista, jotka lankeavat Jumalaa uhmaavalle. Jumalan pelko, ”Guds fruktan” onkin kallio, jolle ihmisen tulee rakentaa kotinsa, muistutetaan ”Septemberratten” -runon kolmannessa osassa. Tunteiden kulttuurisessa ja poliittisessa arkkitehtuurissa pelon alkukantainen tunne on usein saanut erityistä määräysvaltaa.²¹ Lamaantumista ja vetäytymiskäyttäytymistä aiheuttava pelko on ollut vahva hallinnan väline, ja poliittinen teoria on pitänyt pelon tunnetta keskeisenä yhteisöjen muodostumiselle (Ahmed 2018: 94). Pelon tunteen vaikutus perustuu sen erityisasemalle tunteidemme dynamiikassa. Martha Nussbaum (2018: 15) on kuvannut pelkoa monarkkitunteeksi, joka hallitsee muita tunteitamme ja voi lisätä muiden kielteisten tunteiden vaikutusta. Vallankäytön teknologiana pelon tunnetta voidaan hyödyntää monin tavoin: hallitsija voi käyttää pelkoa saadakseen alamaisen suopeaksi hallitsijan vallalle, tai vaihtoehtoisesti luvata poistaa pelon kohteen ja suojella kansalaisia. ”Septemberratten” -runossa on mukana monia pelon elementtejä. Runo kuvaa ja herättää pelkoa ja jännitystä, mutta lupaa samalla poistaa pelon kääntämällä katseen tulevaisuuteen ja uuteen, kuolemanjälkeiseen elämään.

Kollektiivinen syyllisyys

Topeliuksen ”Septemberratten”-runon tulkinta nälänhädästä Jumalan rangaistuksena on yleismaailmallinen esimoderni nälkäkriisin selitysmalli, joka epäpolitisoi ja epäpersonoi väestökatastrofin yliluonnollisella selityksellä (Devereux 2007; Jussila 2018: 241). Suomen nälkävuosien tapauksessa tätä tulkintaa rakensi erityisesti vaikutusvaltainen papisto (Sunni 2014: 32–39). Selitys annettiin myös valtiovallan taholta lokakuussa 1867 Suomen suuriruhtinaskunnan asetuksessa.²² Kirkon ja valtion yhteisymmärrys nälkäkriisin syistä kuvastaa aikakaudelle ominaista esivaltateologiaa ja pappissäädyn merkitystä yhteiskunnassa (ks. Sunni 2014: 36–37). Runossaan Topelius ikään kuin toistaa kirkon ja poliittisen hal-

¹⁹ Kauhun objekteista ks. esim. Carroll 1987: 55–56. Topelius kehitti metaforaa pakkasesta yliluonnollisena hirviönä myös historialuennoissaan (ks. kommentaari ”Septemberratten” -runoon, Topelius 2019).

²⁰ ”Septemberratten”-runon tulkinta nälänhädästä peilaa myös Topeliuksen historiakäsitystä, jota leimasi näkemys sivilisaatioista elinkaareltaan biologisia organismeja muistuttavina, kasvavina, kukoistavina ja kuihtuvina. Historian kulussa kansojen kohtalo ja kaitselmuksen vääjämättömyys kietoutuvat yhteen. Esimerkiksi syksyllä 1867 historianluennoissaan Topelius katsoi kansojen olevan alistettuina samojen lakien alaisiksi kuin kaikki orgaaninen elämä (ks. Noro 1968: 114).

²¹ Pelko, fysiologisesti alkukantaisin tunteemme, on alun perin suojamekanismi, jonka tehtävänä on ollut selviytyä vaaratilanteista, suojautua vammautumiselta ja kuolemalta (ks. esim. Öhman 2009: 182).

²² Asetuksessa todettiin: ”Tässä on täytyneet tunnustaa: Herralta se on tapahtunut, ja nöyrästi kumartua Hänen rankaisevan kätensä alle” (sit. Jussila 2018: 240–241). Asetuksessa määrättiin pidettäväksi yleinen rukous- ja katumuspäivä 8.12.1867, jota Tavaststjerna kritisoi *Hårda tider* -romaanissa.

linnon näkemyksen, joka kehottaa kansaa alistumaan rangaistavaksi ja tuntemaan syyllisyyttä. Kolmannessa osassa, ”Morgonen” runon puhuja alkaa puhua kollektiivisesti Suomen kansan nimissä ja tunnustaa kansakunnan synnit. Selitys Jumalan rangaistukseen on materialistisessa ajan hengessä. Olemme tahdon heikkoudessa ylpistyneet ja ajautuneet nautinnonhaluiseen elämään:

Med skenet af ett rikt förvärf
 Kom högmod, veklighet, förderf
 Till våra enkla bygder.
 Då mjuknade vår viljas stål,
 Och lifvets njutning blef vårt mål.
 Vi sysslade med flärd och prål
 Och glömde fädrens dygder.
 (S, säkeet 207–201.)

Maailmallinen turhuus saanut suomalaiset unohtamaan Jumalan ja ahkeran työnteon.²³ Topelius toisti ”Septemberratten”-runon tulkinnan *Maamme*-kirjassa, joka kanonisoi tulkinnan suurelle yleisölle ja viittasi nälän trauman aiheuttamaan kansalliseen häpeään: ”Jumalan kova kuritus oli meille aiottu varoitukseksi ajan ventomielistä nautintohimoa vastaan, ja yhtä kiitollisesti kuin me otimme avun vastaan rikkaimmista maista, yhtä syvä oli myös masennuksemme, kun näimme maatamme pidettävän Europan vaivaishuoneena” (ks. Topelius 2018: 147).²⁴ ”Velttouden” (*Veklighet*) synty on kansakunnan pahin vihollinen, josta Topelius varoittaa vakavasti *Maamme kirjassa*.²⁵ Taistelussa velttoutta vastaan tarvitaan nautinnoista pidättäytymistä, ahkeruutta ja säästäväisyyttä, jotka ovat ikään kuin isänmaanrakkauteen sisältyvän kiitollisuudenvelan lunastamista. Jos Snellman kutsui kansantalouttaan ”vanhatestamentilliseksi” ja korosti yksilön omaa panosta ja säästämisen merkitystä hyvinä aikoina (Rantanen 2018: 123), niin myös Topelius muistuttaa säästäväisyyden hyveestä. Rahankäytössä suomalainen tarvitsee harjaannusta: vaikka *Maamme kirjan* stereotyyppinen suomalainen, Matti, on työteliäs ja rakastaa kotiaan, ”huomispäiväksi säästäminen ei ole hänen tapojaan”.²⁶

Nautinnonhalusta ja velttoudesta Suomen kansaa varoittava Topeliuksen runo tematisoi syyllisyyden tunnetta ja pyrkii herättämään syyllisyyttä myös oletetussa lukijassa. Syyllisyys on väärin tekemisestä heräävä moraalinen tunne, joka ilmaisee katumusta, anteeksipyyntöä sekä halua tehdä parannus ja ottaa vastuuta (ks. esim. Mulligan 2009: 263). Kansallisen tunneyhteisön tasolla voidaan puhua kollektiivisesta syyllisyydestä, jossa vastuu väärin tekemisestä on jaettua, katumus ja

²³ Käsitys nälkävuosien ahdingosta synnin palkkana peilautuu myös muista Axet-kokoelman runoista. Axet-kokoelmaan sisältyvässä Lars Stenbäckin runossa ”Finland i nöd” runon puhuja kuvaa, kuinka luonto kärsii ihmisen syntien tähden ja luonnehtii häntä suoraan synnin palkaksi: ”Vård synd det gör, att tuktans slag / Oss träffar så / Och tyngre blifver det en dag / Kanske ändå” (A: 37).

²⁴ ”Guds skarpa tuktan var oss ämnad till varning mot tidens veklige njutningslystnad, och så tacksamt vi mottogo hjälp ifrån rikare länder, så djup var ock förödmjukelsen, att se vårt land betraktas såsom Europas fattighus” (BL: 149).

²⁵ Ks. esim. BL: 191 ja BL: 227: ”Det finns endast en fiende, som kan döda det, genom att utmörkla dess kärna, och han heter Veklighet”.

²⁶ ”Det skulle ej skada Matti, att bättre kunna räkna inkomst och utgift, ty spara för morgondagen är icke hans sak. Medan han ömsom slösar och svälter, blifva främlingar rike på hans bekostnad.” (BL: 144.)

anteeksi pyytäminen yhteistä.²⁷ On huomattava, että Topeliuksen voi ajatella puhuttelevan ”Septemberratten”-runossa myös omaa luokkaansa. Topelius oli jo pitkään kritisoinut Euroopan suurkaupungeissa kohtaanmaansa materialismia ja kapitalismin kynnistä ja nautinnonhaluista elämää (esim. Lehtonen 2002: 265). *Axet*-kokoelma oli kirjoitettu hätääkärsivien hyväksi, mutta teoksen oletettu lukija oli hyväosainen, lukeva luokka, jolle runon puhuja myös suuntaa viestinsä nälän rangaistuksesta. Moraalinen ryhtiliike, johon Topeliuksen runo kehottaa, koskee näin ollen myös hyväosaisia.

”Septemberratten”-runossa korostuva kollektiivisen syyllisyyden herättäminen on linjassa topeliaanisen toiveikkuuden kanssa: vaikka Suomen kansa on rikkonut isänmaata ja Jumalaa vastaan ja saanut rangaistukseksi nälän, on tästä mahdollista ottaa opiksi. Syyllisyys erotetaan tavallisesti häpeästä siten, että häpeän tunne ilmaisee kokonaisvaltaista kielteistä minäkuvaa, alemmuuden ja huonommuuden tunnetta, kun taas tietyn moraalikoodin rikkomisesta viriävä syyllisyys kohdistuu tiettyyn tekoon, joka on mahdollista korjata (esim. Mulligan 2009: 263). ”Septemberratten” luotaa ihmisen heikkoudesta ja langenneisuudesta kohti lunastusta. Kohtalokkaan hallayön kauheuksien valjettua puhuja summaa, että kansalla ei ole muuta vaihtoehtoa kuin suuntautua toiseen elämään maallisen kärsimyksen tuolla puolen:

Så är det skedt. I denna natt
Har Herren tagit bort den skatt,
Som rost och mal förtära.
Vi ha ej val. Från denna dag,
En annan skatt, en annan lag,
Ett annat lif med andra drag
Vi måste nu begära.
(S, säkeet 193–199.)

Ainoana vaihtoehtona on kuolema, jonne puhuja näyttää tien varmuudella: varmuutta ja vaihtoehtottomuutta korostaa säkeet ”Vi ha ej val.” ja ”Vi måste nu begära.” päättävä piste. Kysymys siitä, edustaako kuolema tässä toivoa vai toivottomuutta, riippuu maailmankatsomuksellisesta tulokulmasta. Topeliuksen kristologinen tulkinta etsii kansalle lohtua ylönousemuksesta kuolemanjälkeisessä elämässä. Sekulaarista ja nälkäkriisin historian tuntevasta näkökulmasta lupaus jälkielämästä on taas melko raadollinen lohtu, jolla köyhän kivulias taival luvataan kruunata. Yksilön kärsimyksen selittämistä vetoamalla Jumalan tarkoitusperiin on ylipäänsä pidetty eettisesti ongelmallisena. Sari Kivistö on kuvannut, kuinka yritys nähdä inhimillinen kärsimys tarkoituksenmukaisena ja opettavaisena välineellistää kärsimyksen eikä välttämättä tunnusta kärsimyksen todellisuutta. Kärsimystä Jumalan tahtona selittäviä teodikeoita on kritisoitu myös hybristisyydestä: ihminen kuvittelee pystyvänsä selittämään Jumalan toimia ja tarkoitusperiä, vaikka ihmisellä ei voi niistä olla käsitystä. (Kivistö 2020: 29.)

²⁷ Kansallisissa yhteisöissä tyypillisiä kollektiivisen syyllisyyden aiheuttajia ovat erilaiset historian väärinenteot ja katastrofit, kuten sisällissodat, kansanmurhat tai orjuus (Ferguson ja Branscombe 2014: 251).

”Septemberratten”-runon loppua kohden uhkaava ja surullinen tunnelma vapautuu lopulta taistoon uutta kohti: kansalle näytetään tie pelosta ja toivottomuudesta vapautumiseen. Hallayön jälkeisen aamun valkenemista kuvaavassa runon kolmannessa osassa, ”Morgonen”, runon affektiivinen sävy muuttuu. ”Aamun” suunta on ylöspäin, kohti taivasta, kirkkautta ja ylösnousemusta.²⁸ Pelon ja ahdistuksen tunnelma vaihtuu puhujan ihmetykseksi ja kunnioitukseksi köyhyydenvastaista taistoa kohtaan. Miksi Suomen kansa häpeää köyhyyttään, puhuja kysyy retorisesti ja rohkaisee kansaa taisteluun. Runon kaksi viimeistä säkeistöä ovat ylistystä kamppailulle köyhyyttä ja pohjoisia ääriolosuhteita vastaan. ”O arma land, o rika land, / Du sköna, offerkrönta strand, / Som polens isar gärdat,” (S, säkeet 263–269). ”O”-interjektio ja muu eulogian retoriikka viittaavat puhujan tunteisiin: puhuja liikuttuu kansan hädästä; kansan kärsimys koskettaa. Liikuttumisen tai kosketetuksi tulemisen tunne on yhteisöä rakentava kiintymystunne. Siihen liittyy usein ajatus yksilön toimintaa ohjaavan ulkopuolisen toimijan tai voiman läsnäolosta, kuten Jumalasta sekä korkeampien moraalisten arvojen, kuten hyvyyden läsnäolosta. (Ks. Menninghaus et al. 2015; Deonna 2018.) Kun köyhyyteen ja kärsimykseen kiinnitetään liikuttumisen ylevä tunne, köyhyyden uhraus ikään kuin palkitaan yhteisön kiintymyksellä ja arvostuksella.

”Septemberratten”-runossa korostuva kollektiivinen syyllisyys on kokemuksellisesti kielteinen, mutta sosiaalisesti myönteinen tunne, joka liittyessään erilaisiin ryhmien välisiin konflikteihin voi toimia anteeksi-pyyntönä ja edistää ryhmien välistä sovitusta (Ferguson ja Branscombe 2014: 251). Moraalisesti kollektiivinen syyllisyys ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Yhteisössä syyllisyyttä voidaan jakaa ja langettaa myös niille, jotka eivät ole voineet vaikuttaa tapahtuneeseen tai edes olleet osallisena syyllisyyttä herättävissä tapahtumissa.²⁹ Syyllisyyden jakamisen eettisenä ongelmana voi olla myös tietynlainen vastuun häivyttäminen: kun kaikki ovat syyllisiä, kukaan ei erityisesti ole vastuussa. Syyllisyyteen liittyvä kysymys nälkäkriisin poliittisesta vastuusta, jota Tavaststjerna peräsi *Hårda tider* -romaanissa, onkin myöhemmin herättänyt keskustelua historiantutkimuksessa. Jumalan rangaistuksen ohella vallitsevaan tulkintaan liittyi käsitys nälkävuosista epäonnisena luonnonkatastrofina, jonka haitallisten vaikutusten torjumiseksi viranomaiset olivat ponnistelleet parhaan kykynsä mukaisesti. Myös Topelius kirjoitti muistelmissaan 20 vuotta nälkäkriisin jälkeen: ”Hallitus, johon J. V. Snellman kuului valtiovarainpäällikkönä, ja yksityinen armeliaisuus teki kaiken voitavansa.”³⁰

Viime vuosien historiantutkimuksessa tätä näkemystä on kuitenkin purettu ja arvioitu uudelleen (esim. Voutilainen 2016; Jussila ja Rantanen 2018; Kunnas 2018). Suomen nälkävuosien kriisi on nähty pelkkien epäonnisten luonnonolojen sijaan osoituksena epäonnistuneista tilannearvioista, epäselvästä vallan- ja vastuunjaosta, demokraat-

²⁸ Nämä ovat myös onnen tunteelle keskeisiä metaforia (ks. Kövecses 2000: 24).

²⁹ Yksilö voi kokea kollektiivista syyllisyyttä sosiaalisen viiteryhmänsä teoista riippumatta siitä, onko hän itse ollut osallisena tapahtumissa vai ei (Ferguson ja Branscombe 2014: 251).

³⁰ ”Styrelsen, med J. V. Snellman såsom finansminister och den enskilda barmhärtigheten gjorde vad de förmådde” (Topelius 1922: 229).

tisen hallinnon kehittymättömyydestä, ideologisista tekijöistä sekä erilaisista rakenteellisista ongelmista (ks. Voutilainen 2016; Rantanen 2018: 123–124). Luonnononnettomuuksista alkunsa saavat kriisit ymmärretään helposti vääjäämättöminä; ne vain tapahtuvat. Nälänhätien yleisiä mekanismeja tutkinut Stephen Devereux (2007: 7) on kuitenkin esittänyt, että nälänhätiiä ei tapahdu demokratioissa, vaan tyypillisesti poliittisesti epävakaisissa olosuhteissa, joissa sekä ennaltaehkäisevät että akuutit toimenpiteet nälkäkriisin ratkaisemiseksi ovat olleet puutteellisia.

Suomen 1860-luvun nälkävuodet eivät tulleet valtaapitäville yllätyksenä, sillä nälkäkaudet olivat koetelleet maata moneen otteeseen 1800-luvulla. Valtionvarainministerinä nälkäkriisin aikaan toiminut senaattori J.V. Snellmankin oli käsitellyt köyhyyden rakenteellisia ongelmia kirjoituksissaan.³¹ Ennaltaehkäiseviä tai akuutteja toimenpiteitä ei kuitenkaan ollut riittävästi. On arvioitu, että elintarvikkeiden nettotuonnin olisi pitänyt olla kolminkertainen vuonna 1867, jotta nälkäkatastrofi olisi voitu välttää. (Kunnas 2018: 1.) Siirtyminen markkaan ja keskeneräinen rahauudistus puolestaan kavensivat hallituksen liikkumavaraa ulkomaisien lainojen otossa, ja senaatin oli vaikea saada lainaa (Rantanen 2018: 143). *Maamme kirjassa* Topelius kuitenkin korosti hallituksen toimia ja niiden onnistumista: ”Hallitus määräsi suuria apurahoja hädänlaisille, runsaita lahjoja kertyi omasta maasta, Venäjältä, Ruotsista ja muista maista”.³² Nälkävuosien aikaan Suomen maaseutu oli hyvin eriarvoinen ja köyhä myös aikakauden mittapuulla tarkasteltuna. Katovuodet eivät kohdelleet köyhiä ja rikkaita samoin. Siinä missä puunkuorella jatkettu pettuleipä oli köyhälistölle arkipäivää, hyväosaisille hätäravinto oli eksoottista museotavaraa, jota Topelius muistelmissaan kuvasi: ”Yliopiston museossa on ihmeellinen kokoelma enemmän tai vähemmän luonnollisia ruoka-aineita, pettuleivästä savikakkuihin asti, joita Erik Julin oli järjestänyt ja lähettänyt” (Topelius 1998: 251).³³ Tulonjaon vinoudessa Suomi sijoittui nykyisten kehitysmaiden tasolle (Voutilainen 2016: 206).

Eriarvoisuus ei myöskään ollut luonnollinen seuraus Pohjolan karuista oloista, vaan aikakauden yhteiskunnassa oli monia köyhyydelle ja eriarvoisuudelle altistavia sosiaalisia ja taloudellisia rakenteita.³⁴ Lisäksi voidaan puhua köyhyydelle altistavista asenteista ja tunnerakenteista, jotka kannattelivat hierarkkis-patriarkaalista yhteiskuntaa. Esimerkiksi käsitys lähimmäisen- ja isänmaanrakkaudesta ehdollisena ja vastavuoroisuutta edellyttävänä vaikutti avustustoimintaan. 1800-luvun eurooppalai-

³¹ Esimeriksi artikkelissa ”Pauperismen i Finland” (1857: 73) Snellman kuvaa muun muassa, kuinka maanviljelyksessä on pulaa ympärivuotisesta työstä ja riittävästä kannattavasta työstä, mikä on kasvattanut irtaimen väestön määrää ja johtanut sen laiskottelevaan ja välinpitämättömään elämään.

³² Alkuteksti: ”Styrelsen anslog stora understöd åt de nödlidande, rika gåfvor insamlades i eget land, i Ryssland, i Sverige och andra länder” (BL: 149).

³³ ”Universitetet förvarar en märkelig samling av då tillgripna mer eller minder onaturliga födoämnen från barken ända till leran, ordnade och insända av Erik Julin” (Topelius 1922: 229).

³⁴ Voutilaisen (2016: 206–207) mukaan maanomistukseen oli käytännössä mahdotonta päästä käsiin muuten kuin perimällä maata, torpparisopimuksen kautta tai avioitumalla. Lisäksi maanomistajat olivat usein liian köyhiä palkatakseen ulkopuolista työvoimaa, mikä kasvatti työttömyyttä. Maattomat olivat ikään kuin työssä käyviä köyhiä, joiden ei ollut mahdollista vaurastua omalla työllään.

seen käsitykseen armeliaisuudesta sisältyi ajatus hyväntekeväisyyden vastavuoroisuudesta, kuten työllä suoritettun korvauksen edellytyksestä, kun taas vastikkeetonta apua pidettiin passivoivana ja moraaliala rappioittavana (Männistö-Funk 2018: 214). On arvioitu, että suoran ja vastikkeettoman avun viipyminen lisäsi nälänhädän tuhoja, kun aliravittu väestö lähti kerjuulle ja tartuntataudit levisivät ihmisjoukoissa (Kunnas 2018: 352). Kun sitten Pietarin rataa alettiin rakentaa tarjoamalla vastikkeellista apua eli töitä nälkäisille, heikkokuntoisten työttömien vaellus ratatyömaille lisäsi samoin tehokkaasti tautien leviämistä ja kuolleisuutta.³⁵

Nälkävuosien tunnehallinnossa ja tunnerakenteissa voi lisäksi nähdä piirteitä niistä empatian ongelmista, joista tunteiden tutkimuksessa on keskusteltu.³⁶ Empatiaan voi liittyä myös kokonaiskuvan kapeutumista ja tietynlaista sokeutta kärsimystä aiheuttaville yhteiskunnallisille rakenteille. Axet-kokoelmassa ilmenevä empatia nälän uhreja kohtaan on tiettyllä tavoin ”helppoa empatiaa”, Eric Leaken (2014: 176–178) käsitteitä soveltaen. Kaikkien on helppo tuntea osaaottavaa surua kohtalon kolhimaa uhria kohtaan ja toivoa tämän kärsimyksen lievittymistä. Helppo empatia ei kuitenkaan välttämättä tunnista tunteen kokijan etuoikeuksia tai haasta tunteen kokijan valta-asemaa suhteessa kärsivään uhriin. Tunteen kokijan näkökulmasta helppoon empatiaan voi päin vastoin liittyä sääliin ominainen ajatus tunteen kokijan moraalista jaloudesta. Tällainen myötätunto vahvistaa kokijansa minäkuvaa ja käsitystä itsestä välittävänä yksilönä. Etuoikeutetun puhe myötätunnosta vailla todellisia tekoja voi paradoksaalisesti vahvistaa eriarvoisuutta ja kärsimystä synnyttäviä taloudellisten ja poliittisten alistussuhteiden muotoja (ks. Ahmed 2018: 33).³⁷

Rumia tunteita ja vaikeaa empatiaa

Tavastsjernan *Hårda tider* horjuttaa edellä kuvattua tulkintaa nälkävuosien katastrofista Jumalan rangaistuksena, kaikkien yhteiskuntaluokkien yhdessä kohtaamana kriisinä sekä kyseenalaistaa ylempien luokkien myötätuntoa kärsivää kansaa kohtaan. Esimerkkinä Tavaststjernan romaanin luomasta vastakuvasta topeliaaniselle tulkinnalle voi ottaa *Hårda tider*-romaanin kohua herättäneen katkelman, joka kuvaa saman kohtalokkaan hallayön tuhojen valkenemista syksyllä 1867 kuten Topeliuksen runo ”Septemberratten”.³⁸ Tavaststjernan ironinen kuvaus lainaa Topeliuksen

³⁵ Häkkisen & al. (1991: 293–294) mukaan Riihimäen aseman ja Hahmajärven välisen radan osuuden rakentaminen alkoi hätäaputoimena 18.2.1868, ja 22 % työläisistä oli sairaana huhtikuussa 1868.

³⁶ Ks. esim. Ahmed (2018: 33) ja Bloom (2016).

³⁷ Aharon Ben-Ze’ev (2000: 327–328) kuvaa sääliä (*pity*) ja myötätuntoa (*compassion*) osaaottavaksi suruksi toisen ihmisen suuria vastoinkäymisiä ja koettelemuksia kohtaan. Molemmat emotiot kohdistuvat kärsivään ihmiseen ja molempiin liittyy toive toisen kärsimyksen helpottumisesta sekä oletus, ettei kärsivä ansaitse kohtaloaan. (Ben-Ze’ev 2000: 30.) Myötätunto kohdistuu tavallisesti meille läheisiin ihmisiin, kuten perheenjäseniin tai ystäviin, joiden koettelemukset herättävät surua ja hätää tämän puolesta. Lisäksi myötätunnon tunnetta luonnehtii tavallisesti halu osallistua henkilökohtaisesti, auttaa ja lievittää toisen kärsimyksiä. Sääliin ei välttämättä liity tällaista auttamisen velvoitetta.

³⁸ Tavaststjernan romaanissa kyseinen hallayö tosin sijoittuu elokuuhun, mitä Tavast-

teoksista tuttua planetaarista kuvastoa. Kerronnan fokalisoijana on aurinko, kultavaunuissaan taivaan korkeuksissa liitelevä ”aamun kuningatar”. Kertojan mukaan tällä ruhtinattarella on enemmän hyvää tahtoa kuin ymmärrystä. Aurinko kulkee Suomenmaan yli, näkee hallayön tuhot ja talonpojan surun, mutta auringon empatia on valikoivaa ja sokeaa. Hän ei huomaa kaikkein köyhimpiä maattomia, joita ”kriisi tulisi kohtelemaan kaikkein kovimmin” (HT: 137). Viimeiseksi aamun kuningatar näkee herat Helsingissä, jotka nukkuvat leveissä vuoteissaan vanhurskaan unta:

Sist såg morgonens drottning en ganska stor stad längst nere vid Finska vikens klippekust, där de vita stenhusen bländade i hennes strålar, och innanför hvilkas väggar vise herrar sofvo de rättfärdiges sömn i breda sängar, säkra på att de gjort alt för att leda landets öden till det bästa, när de anförtrött ärkebiskopen att jämte folket bönfalla hos Gud om en skörd, på hvilken de tvifvat ända sedan det sommaren följde direkt på vintern utan vårens medlande öfvergångstid. (HT: 138.)

Rakkauden ja kiintymyksen sijaan valtaapitävien kokemusta leimaa välinpitämättömyys. Kohtaukseen sisältyvä viittaus arkkipiispan puoleen kääntymisestä ja pyynnöstä järjestää rukouspäivä hätääkärsivien hyväksi oli jätetty pois vuonna 1892 ilmestyneestä Juhani Ahon suomennoksesta.

Tavaststjernen romanin kompositiossa näkyvät ranskalaisten naturalistien opit kirjailijasta todellisuuden tutkijana ja yhteiskunnallisia lainalaisuuksia kylmästi tarkastelevana tiedemiehenä.³⁹ Teoksessa korostuu 1880- ja 1890-lukujen naturalismin poetiikka, jossa tyytymättömyys vallitseviin olosuhteisiin realisoituu kielteisten tunteiden kokemuksissa ja kuvauksessa. Köyhyyden aiheuttama ahdistus ja masennus ja ylempien luokkien kovat asenteet köyhälistöä kohtaan nousevat esille esimerkiksi Minna Canthin kuvauksissa huono-osaisuudesta. Naturalismin kriittinen poetiikka saa voimaa kielteisistä tunteista, jotka voivat olla tunteina epämiellyttäviä, mutta lukijaa aktivoivia. Inhon kohteet herättävät yhtä aikaa torjuntaa ja houkuttelevat kohtaamaan torjutun; moraalinen suuttumus hälyttää kyseenalaistamaan olemassa olevaa yhteiskunnallista järjestystä, jopa luo vuorovaikutusta.⁴⁰

Runebergiläis-topeliaanisen tunnehallinnon horjuttaminen ei Canthin tai Teuvo Pakkalan teoksissa kuitenkaan välttämättä merkinnyt kansan esittämistä tunteettomana tai kyvyttömänä moraalisiiin tunteisiin. Esimerkiksi Canthille ”inhuuden ihantelijan” maineen tuoneen *Kauppa-Lopo* -novellin (1889) nimihenkilö on kuvattu ulkoisesti rumaksi ja inhottavaksi ja mieleltään levottomaksi ja neuroottiseksi, mutta hyväsydämiseksi ja avuliaaksi toisia kohtaan. Tavaststjerna taas ei kaunistele köyhälistön tunne-elämää tai kiellä keskinäisen solidaarisuuden puutetta. Katovuosien elämää on kuvattu darvinistisena ja väkivaltaisena elonjäämiskamppailuna. Köyhälistön elämäntaistelussa hereillä pitää kuo-

stjernen kriitikot pitivät osoituksena romanin epäuskottavasta historiankuvauksesta (Ks. Söderhjelm 1900: 194).

³⁹ *Hårda tider* -teoksen rikosjuoni oli saanut vaikutteita vuonna 1868 tapahtuneesta todellisesta murhasta (Ekelund 1950: 140–141). Nälkävuosina rikollisuus lisääntyikin. Yhtenä tähän vaikuttavana tekijänä on pidetty kokemusta avustustoiminnan epäonnistumisesta ja sen seurauksena turvallisuuden tunteen ja luottamuksen heikkenemisestä esivaltaa kohtaan (Suni 2014: 40).

⁴⁰ Tunteet ovat kiinteästi yhteydessä toimintaan ja stimuloivat esimerkiksi lähestymis- ja välttämiskäyttäytymistä. Tunteiden ja toiminnan suhteista esim. Frijda 2009.

leman pelko ja ihmisen sisimmästä puhkeavat kulttuurisesti alhaisina pidetyt, niin sanotut ”rumat” tunteet, kuten kateus toisten hyvinvointia kohtaan.⁴¹ Suru on sivistynyt, hyveenä pidetty tunne, joka ilmaisee kiintymystä ja suuntautuu toista kohti, kun taas kateutta on pidetty moraalittomana ja itsekkäänä tunteena; kristillisessä perinteessä se oli jopa yksi kuolemansynneistä. Tavaststjernan kuvaamassa nälkätodellisuudessa korkeammille tunteille ei oikeastaan ole enää tilaa. Köyhälistön kuvaaminen moraalisesti kyseenalaisena, väkivaltaisena ja kateellisena tuottaa oletetun lukijan näkökulmasta ristiriitaisia tunnevaikutuksia. Implisiittinen tekijä ikään kuin kysyy oletetun lukijan myötätunnon ehtoja. Siirrytään helposta ja miellyttävästä empatiasta Eric Leaken (2014: 177–178) termiin ”vaikeaan empatiaan”, joka häiritsee ja horjuttaa tunteen kokijan identiteettiä sekä haastaa tunteen kokijaa kohtaamaan myös huonomman version ihmisyydestä. Ristiriitaiset ja vaikeat tunteet voivat kuitenkin toimia tehokkaana yhteiskuntakritiikin keinona. *Hårda tider* -teoksessa kuvattu ruma kateuden tunnekin saa merkityksen kriittisenä tunteena, joka kiinnittää lukijan huomiota yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen ja etuoikeuksiin.

Hårda tider alkaa klassisella draaman konventiolla: muukalaisen saapuminen kyläyhteisöön sysää tapahtumat liikkeelle.⁴² Työmies Kalle Pihl saapuu Pohjanmaalta Hämeeseen katovuoden 1867 kesäkuussa. On vielä täysi talvi, lumihiutaleet leijailevat ja kinokset ovat maassa. Pihl on jättänyt vaimonsa ja lapsensa oman onnensa nojaan ja lähtenyt etelään työnhakuun. Pihlin saapuminen on onnellinen sattuma Herrön kartanonisännälle kapteeni Thoreldille. Hänen on päästävä eroon meijeri-köstään Annasta, johon hänellä on ollut suhde, ja lisäksi hän tarvitsee uuden torpparin kartanonsa torppaan. Thoreld viehättyy tummapiirteeseen ja karismaattiseen Pihliin, joka ryhdikkyudessaan vaikuttaa eroavan köyhälistöstä, ja tarjoaa hänelle torppansa isännyyttä ja Annaa vaimoksi. Todistaakseen naimattomuutensa Pihl ostaa yksinkertaiselta työmieheltä, Lehtimaalta, papinkirjan ja avioituu Annan kanssa. Elämäntaistelussa Kalle Pihl luottaa laskelmointiin ja juonitteluun. Alkukantainen Lehtimaa taas turvautuu raakaan voimaan. Kun Pihlin kaksinnaiminen paljastuu myöhemmin Lehtimaalle, vääryydellä ansaittu onni ja hallalta säästynyt, kukoistava torppa herättävät hänessä raivoa ja kateutta. Helposti petettävä, hyväuskoinen Lehtimaa edustaa hyväntahtoista, mutta suuttuessaan aggressiivista ja vaarallista miestyppiä, jota esimerkiksi Juhani Aho kehittäeli eläimellisten vaistoihmisten kuvauksissaan. Seuraa primitiivinen surma. Nälän, katkeruuden ja sokean raivon vallassa Lehtimaa tappaa Pihlin ja tämän uuden vaimon kirveellä. Maailman murjomasta Lehtimaasta tulee romaanin häviö, kun hän murtuu oikeudessa, tunnustaa tekonsa ja hänet tuomitaan Siperiaan.

Samalla kun nälkä herättää alkukantaiset vaistot, tunteiden kuvauksen näkökulmasta yksi Tavaststjernan romaanissa tematisoitava piirre on tunteettomuus, joka läpäisee tarinamaailman eri yhteiskunta-

⁴¹ Rumien tunteiden käsitteestä ks. Ngai 2005.

⁴² Tästä konventiosta naturalistisessa draamassa, ks. Chevrel 1982: 120–121.

luokat köyhälistöstä sivistyneistöön. Papinkirjansa väärentävä kansanmies Kalle Pihl on eräänlainen Faust-hahmo, joka myy sielunsa saadakseen onnen, mutta toisin kuin Faust, Pihl ei tunne katumusta petoksestaan tai sääliä kotiin jäänyttä perhettä kohtaan. Rationaalinen kapteeni Thoreld taas muistuttaa ajan ranskalaisesta kirjallisuudesta kuten Baudelairin ja Paul Bourget'n teoksista tuttua nykyajan tarkkailijaa. ”Blaseerattu” ja etäinen Thoreld on individualisti, jonka satiirinen puhetyyli tuottaa kuu-lijoiissa ”kylmentävän vaikutuksen”. Kuten Tavaststjernan *Barndomsvänner*-romaanin (1886) levoton Benjamin Thomén, Thoreld on haluton rakastamaan ja sitoutumaan: ”De äktenskapsfärdiga baldamerna fingo inga känslor att vibrera hos honom – d. v. s. sådana känslor, som han kallade känslor” (HT: 31). Arvoituksellinen Thoreld on vetäytynyt ylellisesti sisustettuun perintökartanoon viettämään varakkaan vanhanpojan elämää sen jälkeen, kun hänen uransa kadettikoulussa on ollut päätyä skandaaliin; hän saattaa näyttelijättären raskaaksi. Yksinäisyydessään Thoreld on taipuvainen romanttiseen tunnelmointiin ja vaipuu ”pastoraalitunnelmaan”, mikä toimii eräänlaisena tunteiden säätelyn keinona ja kykynä pysytellä etäällä epämukavasta nälkätodellisuudesta. Kohtalokkaan nälkäradan rakentaminen hyödyttää Thoreldin kaltaista rahamiestä. Ryhdyttyään tukkikauppoihin hän näkee Pietarin radassa menestymisen mahdollisuuden ja kestitsee myöhemmin Herrössä rautatien hallitusta ja senaattoreita.

Thoreldin tunteettomuus saa vastakohtan naapurikartanon, Kotkaisten herrasväestä. Heidät esitetään periaatteessa isänmaallisina, epäitsekkäinä ja myötätuntoisina köyhiä kohtaan. Kotkaisia hallitseva hovioikeudenneuvos von Blume rouvineen edustaa runebergiläis-topelianista maailmankuvaa, jossa köyhien epäitsekäs auttaminen, altruismi, on kristityn hyve. Rouva von Blume kyseenalaistaa Herrön loistossa elävän Thoreldin moraalaa, ja kysyy, eikö vaikutusvaltaisessa asemassa oleva mies voisi auttaa enemmän köyhiä. Kapteeni puolustautuu vetoamalla aikaa vieviin liiketoimiinsa ja ”elämän karuun mekaniikkaan”, jota hän kutsuu ”suurfilosofiakseen” (HT: 50). Kysymys hyvän tekemisestä ei ole hänestä yksinkertainen, jos haluaa tehdä hyvää muutenkin kuin vain nimeksi: ”Och att göra godt, det tager både tid och tankar, om man värkligen vill göra det annat än till namnet” (HT: 49). Kapteeni Thoreldin näkökulmasta von Blumejen kristillinen armelaisuus on hyvän tekemistä ”nimeksi” ja eräänlaista alistumista ulkoa päin asetettuun tuntehallintoon, joka velvoittaa tuntemaan lähimmäisenrakkautta ja ilmaisemaan myötätuntoa. Nälkäkriisin puhjettua Kotkaisissa leivotaan pettuleipää, jaetaan velliä köyhille ja palkataan työmiehiä hoitamaan rouva von Blumen kasvimaata. Thoreld taas auttaa vaivihkaa, antaen kuitenkin köyhille enemmän ”kuin mitä naapurit koskaan saivat tietää” ja kammoaa köyhien kiitollisuutta. Kertojan näkökulmasta Thoreld tekee miltei enemmän hyvää kuin köyhyydestä liikuttuvat hyväosaiset: ”Intet under om kapten Thorelds välgörenhet stod i kurs långt efter deras, som själfva rördes af de arbetssökandes fattigdom och med råd och dåd sökte lindra den, om de än i själfva värdet uträttade endast hälften af det goda kaptenens kalla system mekaniskt spred omkring sig” (HT: 146).

Kapteeni Thoreld on *fin-de-sièclen* kirjallisuudelle ominainen ambivalentti henkilöahamo.⁴³ Jos nälän uhrin on *Hårda tider* -teoksessa kuvattu ristiriitaisina ja moraalisesti kyseenalaisina, niin Thoreld on eräänlainen moraalisesti kyseenalainen hyväntekijä, jonka kautta romaani tematisoi laajemmin hyväntekeväisyyden etiikkaa. Thoreldin rationaalisen auttamisen filosofiassa voi nähdä nietscheläistä altruismia halveksuntaa ja autenttisen minuuden tavoittelua. On oltava olla uskollinen omille periaatteille eikä ulkoisille vaatimuksille.⁴⁴ Termin altruismi – joka perusmerkityksessään tarkoittaa epäitsekkyyttä – teki 1800-luvulla tunnetuksi positivismin filosofi Auguste Comte, vaikka auttamisen vastavaroisuuteen viittaava altruismiperiaate on toki tuttu kristillisestä perinteestä ja löydettävissä esimerkiksi Jeesuksen Vuorisaarnasta (ks. Scott ja Seglow 2007: 1–2). Kysymystä myötätunnosta ja sen merkityksestä pohtivat myös Charles Darwin ja suomalaisiin naturalisteihin vaikuttanut englantilainen sosiaalitieteilijä Herbert Spencer.⁴⁵ Erona kristilliseen käsitykseen auttavaisuuden hyveestä positivistit korostivat yhteiskunnan ja evoluution merkitystä altruismia kehityksessä. Sosiaalidarvinistista näkökulmaa edusti erityisesti Spencer, joka näki evoluution altruismia ja egoismia taisteluna tiellä kohti ihanneyhteiskuntaa. Nietzsche puolestaan kritisoi spenceriläistä käsitystä altruismista ja piti altruismia oireena säälin tunteesta, joka oli Nietzscheille osoitus altruismia itsekkäistä motiiveista: toista autetaan, jotta itse vapautuisi epämiellyttävästä säälin tunteesta. (Scott ja Seglow 2007: 19.) Kapteeni Thoreldin näkökulmasta von Blumejen kristillinen auttavaisuus asettaa säälin tunteen korkeammalle kuin todellisen avun. Auttaminen ikään kuin lievittää hyväosaisten omantunnontuskia eriarvoisessa yhteiskunnassa. Valtaapitäviä kuvatesaan myös *Hårda tider* -romaanin kertoja kyseenalaistaa ironisesti hyväosaisten liikuttumisen, julkisen ”äännekkään surun” ja ”kyynelehtimisen” motiiveja (ks. HT: 136). Rouva von Blume kuitenkin on kuvattu vilpittömän uhrautuvana ja eräänlaisena ihanteena; toisin kuin miehensä, hän uskaltaa haastaa Thoreldin kyynisyyttä.

Ironia ja halveksunta

Tavaststjernan romaanin keskeinen retorinen piirre on ironisuus: epäsuora iva, joka rakentaa ristiriidan tekstin kirjaimellisen merkityksen ja implisiittisen tekijän viestin välille. *Hårda tider* -romaanin kerronnassa on käytetty runsaasti retorista ironiaa niin kertojan diskurssissa kuin henkilöiden mielenmaailmaa kuvaavassa vapaassa epäsuorassa esityksessä-

⁴³ Dekadenssin piirteet näkyvät henkilökuvauksen ohella *Hårda tider* -romaanin hallan kuvauksessa, jossa kauhusubliimi yhdistyy schopenhauerlaiseen olevaisen kuvastoon: musta ja synkkä, äänetön aavemainen halla vyöryy merenkaltaisena peltojen yli (ks. HT: 126).

⁴⁴ Nietzscheäisestä subjektikäsitelmästä ja autenttisuuden merkityksestä ks. Ahmala 2016.

⁴⁵ Spencer oli yksi ajan muotiniimistä, joihin myös Tavaststjerna tutustui (ks. Söderhjelm 1900: 202).

kin.⁴⁶ Ironia toimii romaanissa kristillis-isänmaallista nälkävuositulkintaa purkavana kertovana keinona. Mainita voi aiemmin siteeratun kuvauksen maata johtavista herroista, jotka uskoivat tehneensä parhaansa nälkäänäkevän kansan hyväksi pyydettyään arkkipiispaa järjestämään rukouspäivän. Senaatin passiivisuutta ja valtaapitävien poliittisen tahdon puutetta kritisoidaan implisiittisen tekijän viesti on kuitenkin päinvastainen. Ironian keinoin haastetaan myös von Blumejen runebergiläis-topeliaanista katsomusta. Von Blumejen 17-vuotias tytär Louise on sisäistänyt selityksen nälänhädästä Jumalan rangaistuksena. Koska hän ei kuitenkaan itse kärsi nälkää, tyttö järkeilee olevansa synnitön ja päässeensä siksi vapaaksi syntisiä köyhiä kohdanneesta rangaistuksesta. Hän näkee herrasväen talonpoikia ylevämpiä: ”Eller också hade Jesus dött på korset specielt för dem och sålunda försonat bara en del af människosläktets synder” (HT: 148).

Myös hätäaputoiden järjestämistä kritisoidaan ironian keinoin. Kun työttömiä, nälkäisiä työnhakijoita alkoi vuoden 1867 tienoilla saapua pohjoisesta etelään, voitiin Pietarin rautatietä rakentaa halvalla tarjoamalla kaikille töitä. Kertojan mukaan valtio ja yksityiset sijoittajat hyötyivät tilanteesta taloudellisesti, kun halpaa työvoimaa oli runsaasti saatavilla, ja kertoja kutsuu pahamaineisen nälkäradan rakentamista ironisesti hyväksi taloudenpidoksi valtion kannalta: ”Det kunde man kalla en god ekonomisk förvaltning, som för alltid skulle stå såsom ett exempel i Finlands järnvägbyggnadshistoria” (HT: 141). Ironinen kaksoisretoriikka ei toisaalta koske vain hyväosaisten henkilöihahmojen kuvausta, vaan myös kansan darvinistista eloonjäämiskamppailua kuvataan sarkastisesti. Vaimonsa ja lapsensa kotiin jättäneen Kalle Pihlin saapuminen romaanin aloituksessa kehystetään ironisesti: ”Det var ju bättre att endast en kvinna och några barn och två kor svult, än att en rask häst och karl dessutom ökade eländet” (HT: 6).

Retorisen ironian ohella romaanissa on juonen tasolla myös tilanteista ironiaa, joka toimii niin ikään yhteiskuntakriittisen ivan kimmokkeena. Esimerkiksi kohtalokkaana, sadon tuhoavana hallayönä herrasväki huvittelee ravustamassa. Nälkää näkevän kansan todellisuuden ja herrasväen ylellisen elämän ristiriita kiteytyy luvun 17 kuvaukseen kapteeni Thoreldin järjestämistä päivällisistä rautatiehallitukselle ja senaattoreille. Jaksossa kukkii strindbergiläinen satiiri: yksityiskohtaiset kuvaukset kahdeksasta ruokalajista, tuoksuista kananpojista, samppanjasta ja jäätelövuoresta herjaavat hyväntekeväisiä ja armeliaita, kaikkensa köyhän kansan eteen tehneitä valtaapitäviä. Luvussa viitataan myös ivallisesti hierarkkista yhteiskuntaa kannattelevaan armelaisuuteen, jonka vastalahjana odotetaan kiitollisuutta: ”onnelliset köyhät”, kerjäläiset iloitsevat ilmaisesta musiikista kartanon ulkopuolella.

Ironia oli 1800-luvun naturalismin poetiikassa yleinen retorinen keino. Trooppina ironia luo kriittistä etäisyyttä, ja ironialle ominainen etäisyydenotto sopi naturalismin estetiikkaan, jossa ihanteena oli objektiivinen todellisuudenkuvaus, yhteiskunnan lainalaisuuksien tutkiminen

⁴⁶ Tavaststjernan teoksessa ekstradiegeettinen kertoja on arvomaailmaltaan lähellä teoksesta konstruoitavissa olevaa implisiittistä tekijää, mikä on 1800-luvun realistiselle kerrokselle tyypillistä.

ja totuuden paljastaminen. Objektiivisuuden tavoittelu merkitsi näkyvän ja äänekkään ulkopuolisen kertojan häivyttämistä. (Ks. Rossi 2007: 132, 177, 195.) Kun suoria moraalisia arvioita lausuva kertojana tuli häivyttää, kriittisten tarinamaailmaa koskevien arvioiden tekeminen siirtyi henkilöahmoille tai kirjailija saattoi käyttää ironiaa epäsuoran kritiikin keinona. Ironia onkin eräänlainen maski, jonka taakse kirjailija voi kätkeytyä ruoskiakseen tekopyhyyttä tai paljastaakseen yhteiskunnan epäkohtia (ks. Hamon 1996: 110). Trooppina ironiaan liittyy tietynlainen tunneviileyden ja älyllisyyden vaikutelma. Ironia lisää tekstin merkityskerrostumia, kuvastaa puhujan nokkeluutta ja on osoitus ironistin kyvystä säädellä ja hallita omia tunteitaan, joita ilmaistaan epäsuorasti ivaamalla. Ironian tunneviileyden on kuitenkin tietynlainen illuusio, sillä kuten monet lingvistit ja psykologit ovat huomauttaneet, ironia provosoi vastaanottajassa tunteita sekä retorisenä valintana kertoo myös ilmaisijansa tunteista ja tuntemuksista. Esimerkiksi Linda Hutcheon (1995: 2) on pitänyt affektiivista funktiota ironian keskeisenä piirteenä.

Ironia voi trooppina liittyä monien tunteiden ilmaisuun, ja ironian monimerkityksisyys itsessään vahvistaa tunneilmaisun intensiteettiä. Kriittisenä trooppina ironia kielentää usein kielteisiä tunteita.⁴⁷ Ironialla voidaan ilmaista epäsuorasti esimerkiksi halveksunnan (*contempt*) tunnetta (Booth 1973: 43; Hutcheon 1995: 38–39). Tunteiden kulttuurisessa hierarkiassa halveksuntaa ei ole perinteisesti luettu hyveinä pidettyihin korkeisiin tunteisiin. Inhon tutkijana tunnettu Paul Rozin (1999) on kuitenkin esittänyt, että halveksunnan tunnetta voidaan tarkastella myös moraalisenä tunteena, osana ns. halveksunnan, moraalisen inhon ja moraalisen suuttumuksen triadia (*contempt-anger-disgust*) eli toisten toimintaa arvioivia negatiivisia tunteita, jotka heräävät erilaisten moraalikoodien loukkaamisen seurauksena.⁴⁸ Moraalinen halveksunta herää tyypillisesti tilanteissa, joissa yhteisön jäsen rikkoo yhteisön etiikkaa tai velvollisuuksiaan ryhmää kohtaan, käyttäytyy epäkunnioittavasti ryhmän jäseniä kohtaan tai jollakin tavoin häiritsee ryhmän säilymistä. Moraalinen halveksunta voi kohdistua esimerkiksi petturiin tai yhteisön vapaamatkustajaan, joka hyötyy toisten panoksesta, mutta välttelee omaa vastuutaan (Hess 2009). Myös *Hårda tiderin* kertojan ironia kielentää epäsuorasti moraalista halveksuntaa valtaapitäviä ja hyväosaisia kohtaan. Moraalista halveksuntaa pyritään herättämään myös oletetussa lukijassa. Kertojan näkökulmasta ”vanhurskaan unta nukkuvat” päättäjät näyttävät eräänlaisina nälkäkriisin vapaamatkustajina, jotka ratahankkeessa hyötyivät köyhien työpanoksesta ja avunannon osalta välttelivät vastuutaan.

Tavaststjernan *Hårda tider* -teoksen moraalista halveksuntaa ja kritiikkiä päättäjiä ja hyväosaisia kohtaan voi pitää myös reagoitina

⁴⁷ Ironiseen ilmaisuun voi kätkeytyä esimerkiksi aggressiivisuutta, jopa pahansuopuutta ja ilkeyttä (Hutcheon 1995: 38–39).

⁴⁸ Yksilön oikeuksien ja vapauden loukkaaminen herättää tyypillisesti suuttumusta. Korruptio, petos, valehtelu tai heikommassa asemassa olevaan kohdistuva väkivalta, kuten lapsen hyväksikäyttö tai rasismi, ovat puolestaan tavanomaisia moraalisen inhon tunteen ärsykeitä. Moraalisen inhon herättäminen voi moraalisen halveksunnan tavoin toimia naturalismin poetiikassa kriittisenä keinona (ks. Rossi 2018).

aikalaiskeskusteluun, jossa arvosteltiin alempien yhteiskuntaluokkien asennetta. Topeliuksen ”Septemberratten” -runossa sylliseksi todettiin koko Suomen kansa, mutta monissa kirjoituksissa arvosteltiin suoremmin talonpoikaiston toimintaa ja köyhälistön asennetta. Tämä kävi ilmi esimerkiksi Agathon Meurmanin *Uudessa Suomettaressa* 1892 julkaistusta kirjoitussarjasta *Nälkävuodet 1860-luvulla*. Meurmanin artikkelien kimmokkeena oli *Hårda tiderin* naturalismi: Meurman kritisoi Tavaststjernan romaania historian vääristelystä ja puolusti Snellmanin politiikkaa nälkävuosien aikana. Tulkinnessaan 1860-luvun tapahtumista Meurman korosti jokaisen vastuuta auttaa itseään ja piti nälkävuosien ongelmana kansan passiivisuutta, leväperäisyyttä sekä köyhälistön keskuuteen juurtunutta asennetta: ”kyllä keisari ruokkii”.⁴⁹ ”Velttouden” synnistä oli varoittanut moni muukin, kuten ahkeruuden hyvettä korostanut Topelius ja senaattori Snellman. Eräessä vuoden 1866 kirjoituksessaan, jossa Snellman puolusti senaatin toimia nälänhädän ratkaisemiseksi, hän esitti, että ankarat ajat – ”hårda tiden” – olivat suureksi osaksi talonpoikaiston oman huonon taloudenpidon seurausta.⁵⁰ Ylempien luokkien rahojen käytöllä ei Snellmanin mukaan sen sijaan ollut kansantaloudellista merkitystä, kuuluihan herrasväkeen vain noin 10 % kansasta.⁵¹ Nälkävuosien jälkeen asenneilmapiiri vähäosaisia kohtaan jopa koveni, ja köyhiin kohdistuneen julkisen avustustoiminnan periaatteita tiukennettiin. Valtakunnallisessa keskustelussa korostettiin säästäväisyyden merkitystä ja jokaisen vastuuta omasta elämästään. (Suni 2014: 34, 40.)⁵²

On historian ironiaa, että Tavaststjernan teoksesta alkunsa saanut polemiikki johti lopulta Tavaststjernan kritisoiman nälkävuositulkinnan vakiintumiseen. Kuten Tuomas Jussila ja Lari Rantanen huomauttavat, Meurmanin kirjoitus vakiinnutti 1900-luvun historiantutkimukseen tulkinnan nälkävuosista epäonnistuneina luonnonoloina, joiden haitallisten vaikutusten torjumiseksi viranomaiset olivat ponnistelleet parhaan kykynsä mukaisesti. Kansanvalistusseura julkaisi Meurmanin tutkielman kirjana, ja teos käännettiin ruotsiksi. Monet historioitsijat käyttivät tätä alun perin Tavaststjernan teoksen kirjallisuuskriitikistä ponnistanutta kirjoitelmaa luotettavana historiantutkimuksen lähteenä. Suomalaisen historiantutkimuksen näkemykset nälkävuosista myötäilivät pitkään Snellmanin toimintaa puolustaneen Meurmanin näkökantoja. (Jussila ja Rantanen 2018: 17–18).

⁴⁹ ”Eipä ihmekään siis, jos tuo siihen aikaan kansaamme syvästi juurtunut mielipide: ’kyllä keisari ruokkii’, oli päässyt ylimmilleen ja saattanut väestöä leväperäisesti kädet ristissä odottamaan ruokapalansa taiwaasta putoavaksi”, Meurman (1892: 14) kirjoitti.

⁵⁰ ”Det är hårdt att säga det, men det är sanning: de många dåliga åren komma till stor del genom allmogens egen förskyllan. Man må icke säga, att bonden lever så sparsamt, men att hans skörd är ringa, samt utskylder stora, så att han icke kan spara något för den hårda tiden.” (Snellman 1866: 1197–1198.)

⁵¹ ”Sådant är förhållandet i alla länder: hvad herremännen och deras familjer använda och förtära är en smålek i jernförelse med den stora massans konsumtion. Och i Finland utgöra herremännen och äfven alla stads invånare ett jernförelsevis ringa antal, mindre än en tiondedel af landets befolkning.” (Snellman 1866: 1198.)

⁵² Esimerkiksi vuoden 1879 köyhäinhuoltolaki oli avustustoiminnan osalta sisällöltään vuoden 1852 lakia ankarampi (Suni 2014: 40).

Sovitus ja kollektiivinen vastuu

Tavaststjernan *Hårda tider* -teoksen satiirinen naturalismi sekä ironian ilmaisema halveksunta ovat yksi puoli Tavaststjernan monimerkityksisestä teoksesta. Kokonaisuutena *Hårda tider* on tunnevaikutuksiltaan moniulotteinen. Ironian funktio romaanissa on paitsi konservatiivista kansallista tunneyhteisöä haastava, myös uutta yhteisöä kokoava: se ikään kuin kutsuu lukijaa liittolaisekseen, uuden tunneyhteisön jäseneksi. Tässä Tavaststjernan naturalismi ei ole pelkästään pessimististä ja repivää vaan myös rakentavaa.⁵³ Kuten Alhoniemi (1972:125) huomauttaa, romaanin alaotsikossa nälkävuodet on nimetty ”Suomen viimeisiksi hädän vuosiksi”, ikään kuin sulkien nälän menneisyyteen ja ilmaisten luottamusta tulevaisuuteen. Ironian rinnalla kulkee kertojan suru nälkäkriisin kärsimyksistä: ”Ännu i dag ser den resande där en tät småskog, som vuxit upp ur den pestsmittade marken, täckande hundrade den nya finska kulturens fattiga offer, hvilkas namn ingen minnes, men hvilkas gärning står fast såsom en vändpunkt i det frostbitna fattiga landets öden” (HT: 240–241). Tavaststjerna tunnetaan ristiriitaisesta patriotismistaan, juurettomuuden ja sivullisuuden kuvauksistaan,⁵⁴ mutta kaikessa negatiivisuudessaan, itsekkyyden, hallan ja kylmien tunteiden kuvauksessaan *Hårda tider* -teoksessa on myös kiintymystä ja surua. Erik Ekelund (1950: 156–157) pitää romaania jopa tekijän ”lämpimimpien tunteiden” ilmaisuna Suomea ja Suomen kansaa kohtaan.

Loppua kohti ironia jää retorisenä keinona sivummalle, ja kertojan ironinen maski ikään kuin putoaa pois. Samalla väistyy ivan repivä puoli, halveksunnan tunteeseen helposti yhdistyvä moraalinen ylemmyudentunto, eräänlainen jälkiviisaudelle ominainen oikeassa olemisen tyytyväisyys. Romanin päätösluvun affektiivinen sävy vakavoituu, kun vuoden 1868 lavantautiepidemia alkaa niittää rikkaita ja köyhiä. Uhrautuvainen altruismi saa traagiset seuraukset sairaita hoitavan rouva von Blumen hahmossa, kun hän saa itse tartunnan ja kuolee lavantautiin.⁵⁵ Topeliaanis-runebergiläistä maailmankatsomusta edustavan rouva von Blumen kuolemalla on Tavaststjernan teoksessa symbolinen merkitys vanhan ajan päättymistä ja uuden ajan alkamista symboloivana kynnyiskohtana. Ennen kuolemaansa rouva von Blume tekee sovintoa Thoreldin kanssa ja antaa siunauksen Thoreldin ja neiti Louisen avioliitolle. Paremman toivon viittaa myös muutos, jota kuvataan Thoreldin hahmossa. Keskeinen kohta on kapteeni Thoreldin puhe rouva von Blumen haudalla. Hän liikuttuu ja antaa nyt kunniata von Blumen velvollisuudentunteille. Kertojan tavoin iva on nyt riisuttu myös Thoreldin äänestä, jossa on nyt ”kaunis sointu”. Thoreldin puheesta on kuultavissa eräänlainen hyväosaisen rippi; hän ikään kuin myöntää tehdyt virheet: ”- Nu ljuder den redan därborta ångsignalen, framtidens röst! Vi ha bygt vägen för den med vårt folks fat-

⁵³ Juhani Ahon (1885) sanoin realisti ”repää ja repää juuri siitä syystä, kun tietää, ettei uutta rakennusta sijaan saada, ennenkuin vanha on kaadettu”, mutta tarkoituksena on kuitenkin ”kaiken kauniin, oikean ja hyvän sijaan paneminen”.

⁵⁴ Ks. esim. Alhoniemi 1972: 115, 120.

⁵⁵ Tavaststjernan oma äiti, samoin kuin Topeliuksen äiti, kuolivat vuoden 1868 lavantautiepidemiassa.

tigdom, öfver deras stupade kroppar.” (HT: 277.) Puhuttuaan Thoreldin itsevarmuus horjuu ja hän tuntee häpeää. Romaanin viimeisessä lauseessa kuvataan Louisen hämmennystä: neitikään ole tuntevinaan uudetsyntyntä Thoreldia. On kuitenkin todettava, että vaikka sisäistekijän kritiikin purevin kärki pehmenee romaanin loppua kohti, myös loppuluukuun sisältyy tilanteista ironiaa. Samalla kun hyväosaiset tekevät keskenään sovintoa, nälkäkriisin häviäjä Lehtimaata kuskataan pakkotyöhön Siperiaan. Tästä näkökulmasta neiti Louisen Lehtimalle ojentama kimppu rouva von Blumen hautajaisruusuja on melko laimea sovitus kärsivälle kansalle.

Samoin kuin Topeliuksen ”Septemberratten”-runossa, Tavaststjernan romaanin oletetulle aikalaisyleisölle suunnattuna tunnevaikutuksena voi pitää kollektiivista syyllisyyttä. *Hårda tider* -romaanin kuitenkin korostaa yhteisön jäsenten eettisiä velvollisuuksia ryhmää kohtaan, joiden rikkomisesta syyllisyyttä herätetään. Romaanin sisäislukija ikään kuin haastetaan kollektiiviseen vastuuseen nälkäkriisin tuhoista. Myönteisessä merkityksessä kollektiivinen syyllisyys voi johtaa myös kollektiiviseen vastuuntuntoon (*collective responsibility*), joka voi olla rakentava ja kantaa nykyaikaan saakka. Menneisyyden tapahtumia kohtaan tunnettu kollektiivinen syyllisyys voi auttaa työstämään historian traumoja, lisätä ymmärrystä syrjittyjä kohtaan, auttaa löytämään tasa-arvoisempia poliittisia ratkaisuja ja lisätä toivoa. Yhteisössä kollektiivisen syyllisyyden kokeminen ja tunnistaminen voi olla puhdistava ja uudistava kokemus, joka toimii yhteiskunnallisen muutoksen ja historiallisen itseymmärryksen keinona. (Ferguson ja Branscombe 2014.)⁵⁶

Suomen nälkävuosien tapauksessa kesti kuitenkin pitkään, ennen kuin mennyttä oltiin valmiita tarkastelemaan itsekriittisesti. Historiantutkimuksessa uudelleenarviointi käynnistyi vasta 1900-luvun loppupuolella. Välittömässä vastaanotossa Tavaststjernan näkemys torjuttiin. Meurmanin tutkielman myötä tulkinta katovuosista vääjäämättömänä luonnononnettomuutena sai jalansijaa. Selityksen vakiinnutti Topeliuksen *Maamme kirja*, jota käytettiin vuosikymmeniä kouluopetuksessa juurruttamassa isänmaanrakkautta nousevaan nuorisoon.

Johtopäätöksiä

Artikkelissani olen tarkastellut nälkävuosia kuvaavan kirjallisuuden tunnevaikutuksia Z. Topeliuksen ”Septemberratten”-runon ja K. A. Tavaststjernan *Hårda tider* -romaanin valossa. Topeliuksen runoa voi pitää ajan kristillistä ja poliittista tunnehallintoa peilaavana ja rakentavana tekstinä, joka samalla ilmentää Topeliuksen historiakäsitykselle ominaista kaitselmusajattelua ja romantiikan poetiikalle ominaisia piirteitä. Runon keskiössä oleva kollektiivinen syyllisyys luotaa kohti pelastuksen mahdollisuutta kuolemassa. Köyhyys ylevöitetään kiinnittämällä siihen

⁵⁶ Tunnevaikutukset voivat näin ollen kantaa nykyaikaan saakka: myös nykylukija voi kokea kollektiivista vastuuntuntoa kansallisen yhteisön menneistä teoista, vaikka ei itse ole ollut niihin osallisena. Toisaalta nykylukijan on myös helpompi asettua ironisen kertoijan asemaan ja huvittua terävästä satiirista.

onnellisuuden tunne ja runon retoristen piirteiden indikoima puhujan myötätunto, liikuttuneisuus ja siten yhteisön kiintymys. Tavaststjernan romaanissa tätä traditionalistista tulkintaa haastetaan. Ironinen kerronta kyseenalaistaa nälkävuosien politiikkaa ja hyväntekeväisyyden motiiveja, ilmaisee implisiittisen tekijän moraalista suuttumusta ja halveksuntaa sekä provosoi näitä tunteita myös oletetussa lukijassa. Romaanin lopussa on kuitenkin sovittavia elementtejä. Epäsuorassa affektiivisuudessaan ironiasta tulee kiintymyksen ilmaisu, joka rakentaa uutta tunneyhteisöä.

Molemmat tekstit osoittavat myös, kuinka kaunokirjalliset teokset ovat sidoksissa kirjallisuuden lajien ja tyyliuuntien tapoihin kuvata ja herättää tunteita sekä laajemmin oman aikansa tunnerakenteisiin, joita ne sekä ilmentävät että tuottavat. Näin ollen ”Septemberratten”-runon ja *Hårda tider* -romaanin tunnevaikutukset eivät palaudu fyysisten tekijöiden tunteisiin, vaikka *Hårda tider* -romaanissa on nähty autofiktiivisiä piirteitä, ja vaikka Topelius muistelmissaan totesi kuvanneensa runossa omia tunnelmiaan.⁵⁷ Kielenkäyttö kantaa aina mukanaan affektiivisiä merkityksiä, joista emme välttämättä ole tietoisia. Poliittisten tunnehallintojen ja sosiaalisten tunnerakenteiden koodautuminen kielenkäytössä voi johtaa affektiivisten ilmaisujen ritualisoitumiseen ja eräänlaiseen tunneilmaisujen automatisoitumiseen.⁵⁸ Samalla kun tunteet muovaavat yhteisöjä, yksilöt yhteisön jäseninä eivät ole oman aikansa maailmankuvasta ja tunnerakenteista riippumattomia toimijoita. 1860-luvun Suomessa kirkko ja maan asema Venäjän suuriruhtinaskuntana vaikuttivat siihen, miten avoimesti ja kriittisesti asioista ylipäänsä saattoi kirjoittaa ja keskustella.⁵⁹ Luonnontieteellisen maailmankuvan murros ja liberalisoituvaa poliittinen ajattelu teki mahdolliseksi kristillis-isänmaallisen nälkävuosiselityksen haastamisen ja vaikutti Tavaststjernan kaltaisiin 1880-luvun tosinajattelijoihin, vaikka moderni maailmannäkemyks ei vielä lyönyt laajemmin läpi.

LÄHTEET

Kaunokirjallisuus

Axet. Diktsamling med bidrag af Runeberg, Cygnæus, Stenbäck, Topelius m.fl. Utgifven till förmån för nödlidande i Finland. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets tryckeri, 1867.

Tavaststjerna, Karl, A. 1891: *Hårda tider. Berättelse från Finlands sista nödår*. Helsingfors: Söderström. Klassikkokirjasto, <https://www.doria.fi/handle/10024/100393> (viitattu 17.10.2020).

Topelius, Zacharias 1922: *Självbiografiska anteckningar*. Utgivna av Paul Nyberg. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag.

⁵⁷ Merete Mazzarella (1991: 190) on tulkinnut Tavaststjernan kapteeni Thomenin hahmoa kirjailijan omakuvana. ”Septemberratten”-runon syntykontekstista ks. Topelius 1922: 229.

⁵⁸ Reddy (2001:16) kuvaa tunteita eräänlaisina yliopittuina kognitiivisina tapoina. Tunteiden ritualisoitumisesta ja mallintumisesta diskursseissa on kirjoittanut myös Margareth Wetherell (2012).

⁵⁹ Vaikka sensuuriasetus oli kumottu 1860, sen jälkivaikutuksiin 1860-luvulla viittaa myös Tavaststjerna *Hårda tider* -romaanissa. Klingen (1998: 336, 344) mukaan Topelius oli ”imperialisti” ja ”vakaumuksellinen lojalisti” suhteessaan keisariin.

- Topelius, Zacharias 1998: *Elämäkerrallisia muistiinpanoja*. Suom. Helmi Krohn. Otava: Keuruu.
- Topelius, Zacharias 2004: *Finlands krönika 1860–1878* Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, <https://www.sls.fi/sv/utgivning/finlands-kronika-1860-1878> (viitattu 5.10.2020)
- Topelius, Zacharias 2017: *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, Magnus Nylund (utg.), ZTS XVII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, URN:NBN:fi:sls-6598-1508156369 (viitattu 17.10.2020)
- Topelius, Zacharias 2018: *Maamme kirja*. Digitaalinen editio. Toim. Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki ja Ossi Kokko. Helsinki: SKS ja SLS, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-6612-1523551508> (viitattu 17.10.2020)
- Topelius, Zacharias 2019: *Nya blad och Ljung*, Carola Herberts (utg.), ZTS II, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, URN:NBN:fi:sls-7261-1565781463 (viitattu 17.10.2020)

Muut lähteet

- Aho, Juhani 1885: ”Realistisesta kirjallisuudesta sananen.” *Kaiku* 16.12.1885.
- Ahmala, Antti 2016: *Miten tulla sellaiseksi kuin olet? Autenttisuus ja itsestä vieraantuminen Joel Lehtosen varhaistuotannossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2186-8> (viitattu 17.10.2020)
- Ahmed, Sara 2010: *The Promise of Happiness*. Durham: Duke University Press.
- Ahmed, Sara 2018/2004: *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Suom. Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: niin & näin.
- Alhoniemi, Pirkko 1972: *Idylli särkyy. Kansallisromanttisten ideaalinen mureneminen jälkiromantiikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme*. Helsinki: SKS.
- Anderson, Benedict 1991/1983: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Ben-Ze’ev, Aharon 2000: *The Subtlety of Emotions*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Bloom, Paul 2016: *Against Empathy: The Case for Rational Compassion*. New York: HarperCollins.
- Booth, W. C. 1974: *A Rhetoric of Irony*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Carroll, Noël 1987: ”The Nature of Horror.” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 46, No. 1 (Autumn, 1987), 51–59.
- Castrén, Gunnar 1918: ”Topelius’ fosterländska lyrik.” *Zacharias Topelius. Hundraårsminne. Festskrift den 14 Januari 1918*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 216–269.
- Chevrel, Yves 1982: *Le naturalisme. Étude d’un mouvement littéraire international*. Paris: PUF.
- Deonna, Julien 2018: ”The Emotion of Being Moved.” Teoksessa Christine Tappolet, Fabrice Teroni and Anita Konzelmann Ziv (toim.). *Shadows of the Soul: Philosophical Perspectives on Negative Emotions*. New York & London: Routledge, 60–68.

- Devereux, Stephen 2007: "Introduction: from 'Old Famines' to 'New Famines'." In Stephen Devereux (ed.), *The New Famines: Why Famines Persist in an Era of Globalization*. New York and London: Routledge, 1–26.
- Ekelund, Erik 1950: *Tavaststjerna och hans diktning*. Helsingfors: Söderströms.
- Ferguson, Mark A. & Nyla R. Branscombe 2014: "The Social Psychology of Collective Guilt." In Christian von Scheve and Mikko Salmela (eds.), *Collective Emotions*. Oxford: Oxford University Press, 251–265.
- Haapala, Vesa 2005: *Kaipaus ja kieltö. Edith Södergranin Dikter-kokoelman poetiikkaa*. Helsinki: SKS.
- Hamon, Philippe 1996: *L'Ironie littéraire. Essai sur les formes de l'écriture oblique*. Paris: Hachette.
- Hess, Ursula 2009: "Contempt." In Sander David and Klaus R. Scherer (eds.), *The Oxford Companion to Emotion and Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press, 99–100.
- Hogan, Patrick Colm 2009: *Understanding Nationalism: On Narrative, Cognitive Science and Identity*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Hutcheon, Linda 1995/1994: *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*. New York and London: Routledge.
- Häkkinen, Antti, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen 1991: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Porvoo: WSOY.
- Häkkinen, Antti 1991: "Jos lapsen, vasta näet puunvärisiä arkkuja, niin ei tarvitse kysyä, sillä ne ovat nälkään kuolleita. Muisti, muistikuvat ja maailmankuva hätäajan jälkeen." Teoksessa Häkkinen, Antti, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen (toim.), *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Porvoo: WSOY, 250–272.
- Frijda, Niko 2009: "Action Readiness." In Sander, David and Klaus R. Scherer (eds.), *The Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1.
- Jussila, Tuomas 2018: "Saarijärven Paavosta ei näy wiwahdustakaan. Nälkävuodet ja kirjallisuus." Teoksessa Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.), *Nälkävuodet 1867–1868*. Helsinki: SKS, 239–273.
- Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari 2018: "Nälällä on aina historiansa." Teoksessa Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.), *Nälkävuodet 1867–1868*. Helsinki: SKS, 7–32.
- Kivistö, Sari 2020: *Jobista Orwelliin. Kärsimys kirjallisuudessa*. Helsinki: Avain.
- Klinge, Matti 1998: *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. Porvoo: WSOY.
- Kunnas, Jan 2018: "Absoluuttinen ruokapula vai niukkuuden epätasainen jakautuminen?" *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 3/2018, 335–355.
- Lehtonen, Maija 2002: *Aaveita ja enkeleitä, lapsia ja sankareita. Näkökulmia Topeliukseen*. Tampere: Suomen nuorisokirjallisuuden instituutti.
- Leake, Eric 2014: "Humanizing the Inhumane. The Value of Difficult Empathy." In Meghan Marie Hammond and Sue J. Kim (eds.),

- Rethinking Empathy through Literature*. Vol. 31. London: Routledge, 175–185.
- Lytykäinen, Pirjo 2004: *Vimman villityt pojat: Aleksis Kiven Seitsemän veljeksen laji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mazzarella, Merete 1991: "Efterord." Teoksessa Tavaststjerna, K.A. 1991/1891: *Hårda tider*. Helsingfors: Söderström & co, 189–193.
- Menninghaus, Winfried, Valentin Wagner, Julian Hanich, Eugen Wassiliwizky, Milena Kuehnast & Thomas Jacobsen 2015: "Towards a Psychological Construct of Being Moved." *PLoS ONE*, 10(6), Article e0128451. 10.1371/journal.pone.0128451, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128451> (viitattu 20.10.2020)
- Meurman, Agathon 1892: *Nälkävuodet 1860-luvulla*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Mulligan, Kevin 2009: "Moral Emotions." In Sander David and Klaus R. Scherer (eds.), *The Oxford Companion to Emotion and Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press, 260–265.
- Männistö-Funk, Tiina 2018: "Suomalaista hätää yli rajojen." Teoksessa Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.), *Nälkävuodet 1867–1868*. Helsinki: SKS, 198–238.
- Noro, Mauri 1968: *Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa*. Porvoo: WSOY.
- Ngai, Sianne 2005: *Ugly feelings*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nussbaum, Martha 2018: *The Monarchy of Fear: A Philosopher Looks at Our Political Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Palmgren, Raoul 1956: "1860-luvun nälkävuodet kaunokirjallisuudessamme." *Kiilan albumi VII*. Tampere: Kiila ry, 34–56.
- Rantanen, Lari 2018: "'Silloin vilja on hopeaa.' Nälkävuodet, talouspolitiikka ja hallinnon toimet." Teoksessa Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.), *Nälkävuodet 1867–1868*. Helsinki: SKS, 12–170.
- Reddy, William 2001: *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenwein, Barbara 2006: *Emotional Communities in the Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Rosenwein, Barbara 2016: *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rossi, Riikka 2007: *Le naturalisme finlandais. Une conception entropique du quotidien*. Helsinki: SKS.
- Rossi, Riikka 2018: "Maailmanparantaja on aina epämurkava. Kirjallisuudesta ja negatiivisista tunteista." Tampere: *niin & näin. Filosofinen aikakauslehti* 4, 45–48.
- Rozin, Paul, Laura Lowery, Sumio Imada & Jonathan Haidt 1999: "The CAD Triad Hypothesis: A Mapping between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity)." *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574–586, <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.574> (viitattu 20.10.2020)
- Scott, Niall & Jonathan Seglow 2007: *Altruism*. Maidenhead, England and New York: Open University Press.

- Snellman, J. V. 1857: "Pauperismen i Finland." *Litteraturbladet* 5/1857, <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/litteraturblad-nro-5-toukokuu-1857-k%C3%B6yh%C3%A4t-olot-suomessa> (viitattu 20.10.2020)
- Snellman, J.V. 1866: "Skrivelse om missväxtar, hushållning etc. aktuella frågor." *Konsepti*, lehtikirjoitus, <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/kirjoitus-katovuosista-taloudenpidosta-ym-ajankoh-taisista-kysymyksist%C3%A4-konsepti> (viitattu 20.10.2020)
- Suni, Hannu 2014: *Röyhkeä opettaja. Esa Paavo-Kallion todellisuuskäsitykset, nälkävuodet ja maailmojen konflikti 1867–1913*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Söderhjelm, Werner 1900: *Karl August Tavaststjerna. En lefnadsteckning*. SLS 46. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Voutilainen, Miikka 2016: *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6627-0> (viitattu 20.10.2020)
- Wetherell, Margaret 2012: *Affect and Emotion: A New Social Science Understanding*. London: Sage.
- Williams, Raymond 1977: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Öhman, Arne 2009: "Fear." In David Sander and Klaus R. Scherer (eds.), *The Oxford Companion to Emotion and Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press, 182–183.

Kirjoittaja

Riikka Rossi, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto.
riikka.rossi@tuni.fi